

STUDIE

Historiografický obraz „velkých majetkových přesunů“ v českých zemích / Československu období konce 30. až konce 40. let 20. století¹

EDUARD KUBŮ

Historiographical perspectives on the “great property transfers” in the Bohemian lands/Czechoslovakia of the late 1930s to the late 1940s

This paper offers the perspective of a historian of modern economic and social history on the development of historiography devoted to the turbulent property transfers made in the Bohemian lands/Czechoslovakia in the 1930s and 1940s. The author – who has long been widely involved in the subject – presents his interpretation of the development of the discourse, focusing on works that, in his opinion, significantly advance the understanding of these fateful decades for Czech and Slovak society. The literature on this topic is large and, at the same time, very sparse, as a lot of areas remain uncovered. The older literature, logically, has an ideological character, while the literature produced after the fall of the communist regime has a de-ideologised, descriptive, largely enumerative character. Historians have focused less on examining the mechanisms of property law changes, and even less on the actual ways in which they were implemented in specific cases. Current research has shown how varied and imaginative the Nazi occupation regime's methods of operation were, and not only for large economic enterprises. The subsequent period was also not entirely uniform in the ways in which changes to property rights were implemented.

The literature is unevenly divided between different periods of property transfers, demarcated by regime changes (1938–1939–1945–1948). It does not reflect too much the fact that economic change is not always delimited as sharply as political

---

1 Text vznikl s podporou Ministerstva zemědělství ČR, institucionální podpora MZE-RO0818.

change. It is more “procedural”, except of course for spectacular actions, such as the nationalization of 1945. The expropriation of Jewish property dominates the examined works of historiography, while the expropriation of Czech property during and German property after World War II is almost entirely absent. What is missing is an examination of property transfers in agriculture during World War II. No one has, for instance, so far seriously examined the political administration of nationalised properties. There is no doubt that we are only at the beginning of research into most of the problems outlined in the paper.

Keywords: historiography, economic history, social history, Jews, asset transfers

V žádném dalším státě euroamerického prostoru nedošlo k tolika zásadním majetkoprávním přesunům² a změnám střídajícím se v periodě kratší pětadvaceti let, jako právě na území Československé republiky (cca 1936–1960).³ Navíc byly tyto změny takového rázu, že jedna každá v principech negovala onu předchozí. Vývojová linie rozložení majetku ve státě a společnosti postrádala přirozený evoluční charakter jako u velkých sociálně a ekonomicky dlouhodobě relativně stabilních společností / národních států, jež se vyznačovaly a vyznačují vysokou mírou majetkových kontinuit. Československo i jeho nástupci, Česko a Slovensko, se ve 20. století vyznačují tím, že majetkoprávní procesy jsou sledem těžkých diskontinuit. Ty byly zahájeny nostrifikací firem a pozemkovou reformou na počátku nově zrozené Československé republiky, uzavřely se (doufejme) po přelomu tisíciletí dokončením hospodářských transformací.

Příčiny dynamických, nezřídka doslova bouřlivých průběhů majetkoprávních změn spočívají ve vývojových trajektoriích spíše menších národů vstupujících do éry občanské modernity z nevýhodných výchozích pozic ujařmených sociálně neúplných etnik venkovského založení. Nacionální zápasy a spory fakticky tvořily takřka jedno století (1848–1948) neodbytnou součást pozadí majetkoprávních vývojů. Ve 20. století se k nim přidružily i faktory další, silně podmíněné zvenčí, tedy mimo české země / Československo. Ve 30. letech nabýly rozhodujícího významu faktory/činitele geopolitické povahy, tj. rozložení sil v Evropě. Byl to mocenský vzestup Hitlerova nacistického Německa, vystřídaný v polovině 40. let spuštěním železné opony a osudovým pádem Českoslo-

---

2 Zásadními majetkovými přesuny pro účel této studie rozumím přesuny vlastnictví kapitálu, půdy a jiných nemovitostí. Nacistická politika k nim jako celek přiřadila židovský majetek. Zvláštní „péči“ věnovala pojistkám, osobním kontům, drahým kamenům, zlatu a jiným vzácným kovům. Ne všechny velké majetkové přesuny splňují obvyklé parametry spojované s pojmem revoluce, neboť nebyly takové, aby měnily charakter systému.

3 Za mezníky můžeme vzít rostoucí odliv židovského majetku z ČSR ve druhé polovině 30. let a faktické dokončení kolektivizace venkova na konci 50. let.

venska do mocenského bloku stalinského Sovětského svazu. Vedle specifiky nacionálních konfrontací měla majetkoprávní změna v Československu ještě specifiku extrémní závislosti na zmíněných faktorech vnějších, ležících mimo přirozené trendy svébytných vývoju velkých „národních států“ existenčně neo-
hrožovaných labilitou mezinárodních poměrů.

Vývojové trendy majetkoprávních změn byly tedy v Československu / Protektorátu Čechy a Morava / Slovenské republice syntézou faktorů vnitřních (demografických, hospodářských, sociálních, kulturních ad.) a jim ve 30.–50. letech nadřazených faktorů vnějších. Ve vysoké míře tak byly majetkoprávní proměny součástí procesů nadnárodní, ba nadregionální povahy. Blízké analogie nalezneme v řadě dalších zemí Evropy. Avšak nelze hovořit o „unifikovaných“ stereotypních vývojích. Regionální podoby německých, resp. sovětských předloh mívaly variabilitu podmíněnou místním prostředím. Víme, že ani vývoj Česka a Slovenska, byť sdílely po větší část 20. století společnou státnost, nebyl shodný a vykazoval množství odlišností. Ostré předěly dějinných vývojových sekvencí (okupace, vznik Slovenského státu,⁴ osvobození, únorová prohra demokracie) členily dějinný tok do relativně uzavřených samostatných celků, s oněmi předchozími sice souvislých, ale vnitřně autonomních. Jejich autonomie byla dána politicko-mocenským zázemím, vlastními typy elit a v neposlední řadě profitentů majetkoprávních přesunů. To jsou důvody, proč nemáme – s jednou, důležitou, ale specifickou výjimkou⁵ – žádnou velkou kumulativní práci na toto téma. Jedná se o porozumění nesmírně komplikovaným, obtížně sledovatelným procesům, pro něž chybí náležitě zpřístupněná pramenná základna. Práci je tudíž pomálu a pojednávají o konkrétních problémech typu židovský majetek, znárodnění, restituce, pozemková reforma, a to více v politicko-právních rámcích než v jejich věcné podstatě a důsledcích.

* * *

Předkládaný text se mi píše snadno i těžko zároveň. Je to dáno tím, že se problematikou dlouhodobě zabývám, což mi dává výhodu znalostí detailu, ale na druhé straně je mi zatěžko zaujímat stanoviska ke komplexu literatury, v němž jsem sám relativně široce badatelsky zúčastněn. Text tudíž nemůže být zcela nezávislým pohledem zvenčí, ale je jen výrazem mého osobního porozumění a pohledu *insidera*. V přehledu jsem se soustředil především na práce mono-

---

4 Slovenskou problematikou se zabývá Ludovít Hallon ve studii publikované taktéž v tomto čísle Česko-slovenské historické ročenky.

5 KUKLÍK, Jan: *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha 2010.

grafického charakteru a dále pak na kratší stati, které ale považuji za významné, ovlivňující odbornou rozpravu. Nejsou zahrnuty práce s několikařádkovými či stránkovými výklady, práce s úzkým tematickým vymezením, resp. ty, jež neměly bezprostřední badatelský podklad a vyjadřovaly suchá shrnutí, či dokonce ideologické floskule. Ostatně každá práce syntetizujícího charakteru dávala k problematice nějakou informaci. Nedostatek času i prostoru pak brání se věnovat případovým studiím věnovaným jednotlivostem. Programově se zabývám jen pracemi výkladově interpretativními, pomíjím tedy velké množství specializovaných pramenných edic. Přehled si tak ani v nejmenším neklade ambici úplného výčtu, byť v některých částech tomu tak s ohledem na omezený počet studií může být.

1. Hospodářský nacionalismus, „útěk“ židovského kapitálu ve druhé polovině 30. let 20. století

Struktura majetkové držby byla od sklonku 19. století v českých zemích žhavým, hojně diskutovaným tématem. Tvořila součást bouřlivě se odvíjejícího nacionálního česko-německého diskurzu majícího dvě perspektivy. První hovořila o „národní“ emancipaci marginalizovaného českého národa, druhá pak o „čechizaci německého životního prostoru“. Jedním z ústředních bodů několikavrstevného nacionálního zápasu – politického, sociálního, školského a kulturně osvětového vůbec – byl i zápas na poli ekonomickém. Současníci, Češi stejně jako Němci, jej označovali za boj o „hospodářskou národní državu“.⁶ Majetková držba bývala zpravidla ztotožňována s mapou etnického osídlení, majetkové přesuny byly vnímány jako posun národnostní hranice. Typickým příkladem takového vnímání je obsáhlé trojsvazkové dílo německého právníka, statistika a demografa Heinricha Rauchberga z roku 1905.⁷ V praxi obvykle šlo o rozlišování etnické/nacionální příslušnosti jednotlivců, obyvatel té či které lokality na nacionálním pomezí. Stranou angažmá v nacionálních animozitách zůstávala obvykle velká majetková držba. Problémem bývala nacionální identifikace majitelů, kteří zpravidla nepodléhali středostavovskému nesenému hospodářskému nacionalismu.⁸ Často „hráli“ tak říkajíc na obě strany, resp. zůstávali

6 Blíže JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.): *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha 2011.

7 RAUCHBERG, Heinrich: *Der nationale Besitzstand in Böhmen*. Bd. 1–3. Leipzig 1905.

8 HÁJEK, Jan – KUBŮ, Eduard: Ekonomický nacionalismus českých zemí první poloviny 19. a první poloviny 20. století jako středoevropský „model“. Pokus o vymezení specifického typu. In: *Český časopis historický*, 2006, roč. 104, s. 783–820.

stranou explicitního nacionálního boje. Ostatně velkokapitál mívá spíše tendenci k nadnárodní/mezinárodní spolupráci než k nacionálnímu soupeření. Je veden racionalitou zisku.

Mezníkem v rozložení majetku ve sféře podnikání se stal vznik nezávislého československého státu. Nostrifikace firem se sídly v zahraničí spolu s transferem firemních akcií ze zahraničí (tzv. repatriace akcií) do Československa, která byla ovládána reálně velkými, převážně nacionálně českými peněžními ústavami, znamenala s návazným zvyšováním základního kapitálu šířeného především do nacionálně českého prostoru významný posun ve prospěch Čechů, což ovšem stále ještě neznamenalo převahu Čechů ve světě velkého kapitálu. Ačkoliv hlavními motivy státu byly zájmy strategické a finanční, není pochyb o silných hospodářsko-nacionálních aspektech procesu. Obrovské majetkové přesuny se uskutečnily ve vlastnictví půdy. Pozemková reforma se zásadně dotýkala latifundií bývalých šlechtických rodů, redukovala velkostatky o více než třetinu, rozšířila držbu drobnou a střední, posílila nacionálně český živel na venkově, stvořila zbytkové statky, aniž však posunula národnostní hranici.⁹

Alternativou nacionálního členění majetku nazíraného geograficky bylo členění firemní. Velmi zřetelně se tato skutečnost vždy projevovala ve finančním sektoru. České bankovníctví meziválečného období členilo akciové banky do tří skupin, „národnostně české“, „národnostně německé“ a „utrakvistické“, tj. smíšené. Přitom bylo typické, že nacionálně nejradikálnější peněžní ústavy byly ty nejméně úspěšné a orientovaly se spíše na střední a menší podnikání.¹⁰ Průmyslové firmy se sice na počátku republiky hlásily k německému či českému průmyslnickému svazu, avšak ještě ve 20. letech zde převážila kolaborativní tendence a nacionální svazy se sjednotily v Ústředním svazu československých průmyslníků.¹¹

Symptomatické bylo, že firmy židovských majitelů, zejména ty velkopodnikatelské, se do explicitních nacionálních bojů povětšinou nezapojovaly. Židovská komunita představovala v českých zemích specifický fenomén. Byl vyjádřen celou řadou atributů podmíněných historickým sociálně ekonomickým vývojem, od něj se odvíjejících mentalitních stereotypů, nepřehlédnutelnou mírou soudržnosti a solidarity, vysokými standardy profesního výkonu. Přesto-

9 Shrnutí problému a literatury srv. HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.): *Republika československá: 1938–1939*. Praha 2018, s. 245–270.

10 VENCOSKÝ, František a kol.: *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha 1999, s. 298–356.

11 KUBŮ, Eduard: Banky, průmysl a stát v první Československé republice (Nástin hlavních tendencí ve vývoji vzájemných vztahů). In: *Kolize, řevnivost a pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918–1938. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1 – 1997, Studia historica XLV*. Praha 1999, s. 201–216.

že podnikatelé židovského původu tvořili jeden z úhelných kamenů elitního podnikatelstva, není problematika rozsahu židovského podnikání a majetku v české historiografii hospodářských dějin a dějin podnikání detailněji zpracována.¹² Máme ovšem několik prací o významných firmách a jejich vývoji. Z poslední doby lze připomenout dějiny firmy Waldesů.¹³

Významně dala nahlédnout obrovskému rozsahu židovského majetku v českých zemích nacistická perzekuce. Ten byl ve skutečnosti ještě výrazně obsáhlejší, než naznačují dokumenty nacistické okupační správy. V židovských rukou spočívalo podle Václava Krále 30–40 % akcií velkých akciových společností.¹⁴ Prozíravé rodiny po nástupu Adolfa Hitlera k moci pochopily, že událostmi v Německu je odstartován proces geopolitické redefinice minimálně střední Evropy, jejich majetek zde je do budoucna ohrožen a i sem dorazí antisemitismus se všemi jeho důsledky. Obavy z budoucnosti brzdily židovské investice, nabádaly k ukládání rezerv v zahraničních peněžních ústavech. Nastal pozvolný nenápadný odliv židovského kapitálu, resp. snahy jej nějakým obrnit před hrozící „arizací“. Týkalo se to i rodinných koncernů Petschků a Rothschildů. První prodali podstatnou část majetku v Československu Živnostenské bance, druzí pak svým stejnojmenným příbuzným v Londýně.¹⁵ Nábytkářská firma Gerstelů vyváděla z firmy kapitál a ukládala jej v zahraničí.¹⁶ Obsáhlejší systematická studie k danému problému ovšem není k dispozici. Obdobně postrádáme analýzu paralelně probíhajícího stahování zahraničních investic z Československa.¹⁷ Alice Teichová ve své elementární práci o struktuře zahraničních investic v tomto směru bližší výpověď nepodává.¹⁸

---

12 JELÍNEK, Tomáš: *Fenomén prvorepublikových židovských podnikatelů v českých zemích*. Praha 2023.

13 KRÁLOVÁ, Hana – SOVÁK, Martin: *Jindřich Waldes. Podnikatel, sběratel, mecenáš: katalog výstavy*. Praha 2021.

14 KRÁL, Václav: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, sv. I. Praha 1957, s. 59.

15 Srv. KUBŮ, Eduard – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: Under Threat of Nazi Occupation: The Fate of Multinationals in Czech Lands, 1938–1945. In: KOBRAK, Christopher – HANSEN, Per H. (eds.): *European Business, Dictatorship, and Political Risk, 1920–1945*. New York – Oxford 2004, s. 206–222.

16 KUBŮ, Eduard: „Gerstel“ – symbol zámožnosti a nábytkářské kvality. In: JANČÍK, Drahomír – ŠTOLLEOVÁ, Barbora (eds.): *Pivo, zbraně i tvarůžky: Podnikatelé meziválečného Československa ve věru konjunktur a krizí*. Praha 2014, s. 148–172.

17 KUBŮ, Eduard: Vom Kommen und Gehen des ausländischen Kapitals in der Tschechoslowakei. In: GÜNTHER, Jutta – JAJEŠNIAK-QUAST, Dagmara (eds.): *Willkommene Investitionen oder nationaler Ausverkauf?: Ausländische Direktinvestitionen in Ostmitteleuropa im 20. Jahrhundert*. Berlin 2006, s. 71–84.

18 TEICHOVÁ, Alice: *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938*. Praha 1994.

2. Zásahy do vlastnictví za okupace

Ranou, již ve třetím roce války vydanou studii napsal významný česko-židovský národohospodář Antonín Basch. Jeho kvalifikace pro dané dílo byla znamenitá, znalosti v mnohém čerpal z osobních zkušeností v hospodářském životě. Na počátku první republiky působil na ministerstvu průmyslu, obchodu a živností, posléze zpracovával obchodní agendu na československém vyslanectví v Berlíně, pak byl pověřen tajemnickou agendou v Ústředně obchodních a živnostenských komor, aby zakotvil v Národní bance československé jako ředitel jejího studijního oddělení a roku 1934 zaujal post generálního ředitele firmy nadnárodního významu, a sice Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem. Současně přednášel jako soukromý docent na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Pojednání vzniklé uprostřed válečného běsnění a publikované ve Spojených státech amerických nemohlo dohlédnout jeho dramatických důsledků, přiblížilo ale nástup nacistických zásahů do bývalé československé ekonomiky. Basch, v té době působící na chicagské univerzitě, vykonal mnoho pro americké porozumění střední Evropě a situaci doma.¹⁹

Nejhlubší a nejserióznější dílo vzniklé bezprostředně po válce, jež se věnovalo majetkovým přesunům a újmám způsobeným Československé republice a jejím občanům, sestavil v té době vrchní ředitel Národní banky Leopold Chmela. Mohl se opřít o šetření sloužící jako podklad pro souhrn československých válečných škod, jež by byly zahrnuty spojenci do tehdy ještě proponovaných německých válečných reparací. Chmelův text měl formálně retribuční určení, sloužil jako znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem.²⁰ Chmela pracoval nejen s konkrétními statisticky podloženými prameny, ale i „kvalifikovanými“ odhady. Shrnul škody nejen na majetku, ale i další škody plynoucí z okupace. Jen škody na průmyslu vyčíslil na 38 433 miliónů Kč.

Komunistickým režimem uplatňovaná tabuizace otázek odškodnění a restitucí, ať již za majetkové ztráty způsobené nacistickou okupací či znárodněním, jakož i teoretická hrozba nároků příslušníků vystěhované německé minority, nedávaly domácím historikům šanci, aby se mohli zabývat hospodářskou problematikou druhé světové války. Souhlasu k nahlédnutí do uzavřených archivně nezpracovaných registratur nacistické správy a vybraných velkofirem se dostalo jen stranicky důvěryhodnému, politicky angažovanému šéfovi oddělení nejnovějších dějin Historického ústavu ČSAV Václavu Královi, pozdějšímu řediteli Československo-sovětského institutu a vůdčí osobě normalizace historic-

19 BASCH, Antonín: *German Economic Conquest of Czechoslovakia*. Chicago [1941].

20 CHMELA Leopold: *Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky: znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem*. Praha 1946.

kých pracovišť Univerzity Karlovy po roce 1969.²¹ Král byl nepochybně historikem pilným, jenž pramenům věnoval pozornost. Citoval je bohužel spoře. Připusťme ale, že ne vždy to bylo možné. Co bylo nejhorší, prameny účelově „ohýbal“ svým ideologicky profilovaným interpretacím. Jejich východisko tvořily známé teze o zradě české buržoazie, která nedokázala bránit stát a kolabovala s nacistickým režimem. Extrém představuje tvrzení o nepsané dohodě mezi protektorátní vládou a okupanty, že české buržoazii bude zaručen jistý podíl na vykořisťování lidu, válečné konjunktury a ziscích.

Dokumenty německé provenience ovšem Král interpretoval v tezích nosných. Připomeňme jednu z těch klíčových, a sice že v situaci narůstajících problémů druhé poloviny války již nebylo cílem německé politiky úplné převzetí důležitých podniků do německých rukou a zajištění německého vlivu tím, že by německo-árijské osoby přejímaly v protektorátních firmách část kapitálu, vstupovaly do správních rad nebo zaujímaly manažerská místa. V důsledku skartací, nevyhovujícího uložení písemností, povodní roku 2002 a dalších faktorů došlo k velkým ztrátám vážných dokumentů, a proto jsou pro nás i dnes svazky Václava Krále zajímavé, byť je nezbytné jejich obsah konfrontovat s dalšími informačními zdroji.

Podstatnější dílo, jež by se dotýkalo majetkoprávních problémů plynoucích z druhé světové války, v krátké epizodě Pražského jara ani v časech slábnoucího normalizačního režimu nevzniklo.

2.1 „Arizace“ v českých zemích jako problém, mezinárodní kontext jejího zkoumání

V éře komunistického režimu nebyly vyhánění Židů z ekonomiky a nacisty řízená „arizace“ historiografickým tématem. Problém otevřel na počátku sociální a kulturní transformace Miroslav Kárný, člověk k tématu výsostně kvalifikovaný a povoláný, neboť hrůzy holokaustu osobně prožil. Prošel terezínským ghettem i táborem Auschwitz II (Birkenau). Jeho práce vydaná pod titulem *Konečné řešení* se sice věnuje majetkoprávním otázkám na omezeném prostoru pouhých deseti stran, nástin vyvlastňovacího mechanismu obstojí ale i dnes.²²

Kárného dílo bylo výzvou, na níž zatím nebyla česká historiografie schopná reagovat. Na její obranu je třeba říci, že pro to nebyly příznivé podmínky.

---

21 KRÁL, Václav: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, sv. I–III. Praha 1957–1959.

22 KÁRNÝ, Miroslav: „*Konečné řešení*“. *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha 1991.

Archivy se teprve počínaly otevírat. V nich a v orgánech státní správy „zastrčené“ písemnosti čekaly na své „objevení“. Institucionální dveře se neotevíraly. Vítězný koncept hospodářské transformace z intelektuální dílny Václava Klause a jeho spolupracovníků po zkoumání nespravedlností minulosti netoužil, restituce omezil jen na křivdy způsobené po únoru 1948, čímž uchoval obrovskou majetkovou podstatu drtivé většiny československých firem pro privatizaci. Je třeba zdůraznit, že nevole k restitucím nebyla nevolí jen k obnově majetku židovského, ale majetku veškerého, tj. českého i zahraničního.

Náhly badatelský boom zahájený rokem 1996 neměl svůj původ v domácím prostředí. Nevyšel přirozeně zdola, z historické obce, ale shora. Spustily jej události v zámoří, ve Spojených státech amerických. V dubnu tohoto roku vstoupil republikánský senátor Alfonse D'Amato do sporu vlekoucího se desetiletí mezi švýcarskými bankami v čele s Union de Banques Suisses a židovskými osobami přeživšími holocaust, resp. jejich potomky podporovanými Světovým židovským kongresem. Jako předseda bankovního výboru ve sněmovně hovořil o nutnosti vyšetřit, co se stalo s miliardami dolarů ve švýcarských bankách z fondů zde uložených Židy nebo fondů židovského majetku uloupeného nacisty v éře druhé světové války. D'Amatova práce, spolu s prací Světového židovského kongresu a americkou zahraniční politikou, která se problému důrazně ujala, donutily Švýcarsko čelit své minulosti, mýtu o válečné neutralitě a podniknout počáteční kroky k určité míře spravedlnosti v boji za restituce holocaustu. Švýcarsko procházelo největší zahraničněpolitickou krizí od druhé světové války.

Před světovou veřejností vyvstávaly otázky, které ji překvapovaly. Ukázalo se, že Švýcarsko dovedlo zájem svých bank po druhé světové válce nenápadně, ale důsledně hájit. Neveřejnou úmluvou směnilo náhradové nároky (vklady na „spících“ kontech) polských občanů vůči švýcarským bankám s Polskem za „umazání“ nároků na odškodnění švýcarských občanů za majetek, který jim byl v Polsku po válce znárodněn. Do Prahy proto putovala americká nota s dotazem, zda podobnou úmluvu na úkor svých občanů uzavřelo i Československo. Česká diplomacie odpověď na tuto otázku neznala, Švýcarsko mlčelo. Ministerstvo zahraničí v Praze proto zřídilo Expertní komisi pro analýzu československých náhradových jednání v letech 1945–1967, která měla dát k problému jasnou odpověď.²³ Úřední potřeba zpřístupňovala archivy, ukázalo se, že jedná-

---

23 Na uvedené komisi jsem participoval v roli jejího vedoucího. Následně jsem měl tu čest být součástí i dalších expertních výborů, a sice expertního týmu zřízeného na základě usnesení vlády České republiky pro otázky osudů židovského zlatá (1997) a Komise historiků Rakouské republiky (1998). Text pro období let 1939 až 1945 tak kopíruje mou zkušenost jako člověka nacházejícího se *in medias res* a definitivně uzavírá majetkové křivdy způsobené nacisty

ní o podobnou smlouvu sice probíhala, ale dokument nakonec podepsán nebyl, neboť únik informace o smlouvě polské byl Československu výstrahou.

Evropou se šířící lavina šetření, kam sahala odpovědnost bank a dalších podnikatelských subjektů za ztráty nejen židovského majetku, ale i majetku nacistickou rasovou a nacionální perzekucí dotčeného obyvatelstva za druhé světové války, jakož i odpovědnost poválečných státních útvarů za jeho restituce, byla spuštěna. Jako první ustavily svou nezávislou vyšetřovací komisi parlament a vláda Švýcarské konfederace (prosinec 1996) s mandátem zkoumat hospodářské a finanční transakce, které provádělo neutrální Švýcarsko s nacistickým Německem a fašistickou Itálií. Výsledkem práce komise bylo potvrzení neobyčejného rozsahu kont „spicích“ ve švýcarských bankách více než 40 let.

Následoval vznik nezávislých historických komisí německých bankovních gigantů těžících ze spolupráce s nacistickým režimem. V podstatě paralelně se švýcarskou komisí zřídila svou komisi v prosinci roku 1996 Deutsche Bank, následovala Dresdner Bank a Allgemeine Deutsche Credit-Anstalt. Práce mapovaly symbiózu kapitalistického podnikání s nacionálně socialistickým režimem. Opodstatňovaly jejich budoucí finanční podíl na odškodnění přeživších obětí nacistického teroru (k obsahu prací směrem k Československu srv. oddíl 2.3). Současně vznikaly rozličné expertní komise a týmy i v dalších zemích. Pro Českou republiku byly podstatné výsledky komisí zřízených v Rakousku a na Slovensku. Komise rakouská byla nepochybně ze všech expertních grémií nejdůkladnější. Výsledky své práce shrnula do 32 monografických pojednání.²⁴ Výsledky práce komise slovenské publikovány nebyly.

Sílu a naléhavost vlny expertních šetření a ochotu k uzavření důsledků světového válečného konfliktu celé půlstoletí po jeho skončení zvyšovala druhá perioda administrativy Billa Clintona, když se ministryní zahraničních věcí stala Madeleine Albrightová, dcera bývalého československého diplomata židovského původu Josefa Korbela (v diplomatické službě 1934–1948). Ta agendou odškodnění pověřila svého náměstka, rovněž židovského původu, Stuarta E. Eizenstata. Americký tlak politický, ale i skrytý hospodářský, spolu s obrovskou lobbistickou silou Světového židovského kongresu, slavily úspěch.

---

tickou okupací. Výsledky práce komise byly ve zkrácené podobě publikovány ve studii: JAN-ČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan ml. – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: „Spicí konta“ ve švýcarských bankách za znárodněný švýcarský majetek v Československu? Československo-švýcarská jednání o tzv. náhradových otázkách 1945–1967. In: HARNA, Josef – PROKŠ, Petr (eds.): *Studie k moderním dějinám, Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny*. Praha 2001, s. 445–462.

24 Všechny vydané svazky jsou k dispozici na internetu pod adresou: <https://hiko.univie.ac.at/> (30. 9. 2023).

S jistým zpožděním, v listopadu roku 1998, vstoupila v život i smíšená pracovní komise zřízená vládou České republiky pod předsednictvím Miloše Zemana. Podle zadání měla osvětlit, „co vše pro obyvatelstvo českých zemí holocaust znamenal a znamená“ a jak byl organizován. Ve svém programovém prohlášení se pak vláda zavázala řešit majetkové nároky jednotlivců i židovských obcí, pokud tak již neučinily vlády předchozí. Osudy a případné nároky poškozených fyzických a právnických osob nežidovského původu zůstaly stranou. Hlavním tématem preferovaným zahraničním úřadem se staly otázky pohybu zlata a dalších drahých kovů. V daném okamžiku nešlo jen o udržení velmi přátelských vztahů s USA, ale i o nepřehlédnutelné hodnoty ve správě Tripartitní komise zřízené v září 1946 USA, Velkou Británií a Francií pro restituci nacisty odcizeného měnového zlata (srv. následující oddíl – 2.2.).

Jediný oficiální výstup komise byl v české a anglické mutaci zveřejněn roku 2001 po tříletém úsilí členů expertního týmu vedeného Jaroslavou Milotovou, ředitelkou Institutu Tereziánské iniciativy.²⁵ Zásluhou v něm koncentrované skupiny hospodářských a právních historiků, jíž jsem byl členem, byl nastartován centrálně sice nekoordinovaný, ale poměrně široký výzkum, v němž byly navázány kontakty se zahraničními badateli. V tomto směru považuji za zlomový bod prestižně obsazenou mezinárodní konferenci s názvem Fenomén holocaust, konanou pod záštitou prezidenta Václava Havla v říjnu 1999 v Praze a Terezíně.²⁶ Stranou tentokrát nezůstala genocida Romů. U příležitosti konání konference byla publikována i výjimečná kniha Ctibora Nečase o romském holocaustu.²⁷

Po přelomu tisíciletí vstupovali do diskurzu noví autoři mladších generací. Z originálních témat stojí za připomínku práce česko-švýcarského historika Daniela C. Schmida, v níž zkoumá na příkladu dvou sladoven možnosti vyjed-

---

25 JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan – MILOTOVÁ, Jaroslava – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939–1945: protiprávní zásahy do majetkových práv, jejich rozsah a následné osudy tohoto majetku: zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky č. 773 ze dne 25. 11. 1998, knižnice Institutu Tereziánské iniciativy sv. 3. Praha 2001; *Jewish Gold and other Precious Metals, Precious Stones and Objects made of such Materials – Situation in the Czech Lands in the Years 1939 to 1945. Unlawful Infringement of Property Rights and its Scope; Subsequent Fate of the Jewish Assets Affected by this Infringement. Report by a Team of Experts Created by the Joint Task Force based on Decision No. 773 of the Czech Government of November 25, 1998, Book series of the Terezin Initiative Institute, vol. 5.* Prague 2001.

26 *Fenomén holocaust = The holocaust phenomenon.* Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha–Terezín 1999.

27 NEČAS, Ctibor: *Holocaust českých Romů.* Praha 1999.

návání židovských majitelů s arizátory jejich firem.²⁸ Vzápětí následovala Schmidova rozsáhlá monografie²⁹ o pomyslném zájmovém trojúhelníku mezi Bernem, Berlínem a Prahou, vyplňující absenci českého prostoru ve zveřejněných zprávách švýcarské komise historiků (srv. výše). Popis průběhu „arizace“ české kinematografie nabídl veřejnosti Petr Bednařík. Jako jeden z prvních zaměřil svou pozornost nejen na arizovaný majetek a jeho původní vlastníky, ale i na jeho nové nabyvatele.³⁰ Inovativní jsou volbou tématu studie archivářky Moniky Sedlákové.³¹ Zvláště je třeba ocenit její sondu do vyvlastňování podnikového vlastnictví, kdy pracovala se statisticky solidním vzorkem sto padesáti případů, přičemž se také zajímala o identitu arizátorů, kteří se bez ostychu hlásili o odcizený židovský majetek.³² Důkladností a úsilím o úplnost se vyznačuje monografie Tomáše Arndta věnovaná lékárníkům jako vyhraněné sociálně ekonomické skupině.³³ Americký historik Benjamin Frommer zaměřil svou pozornost na nucenou migraci Židů na počátku okupace, vystěhovávání a vyvlastňování jejich bytů.³⁴ První ucelený, a bohužel zatím i jediný nástin „arizace“ a úsilí o restituce v českých zemích v jejich sociálně ekonomických souvislostech zpracovali pro pedagogické potřeby učitelů dějepisu na základě svých aktuálních badatelských zkušeností členové vládního expertního týmu.³⁵

---

28 SCHMID, Daniel C.: *Hopfen und Malz verloren? Zur „Arisierung“ der jüdischen Malzfabriken im Protektorat Böhmen und Mähren, Theresienstädter Studien und Dokumente* 9. Praha 2002, s. 116–134.

29 SCHMID, Daniel C.: *Dreiecksgeschichten: die Schweizer Diplomatie, das „Dritte Reich“ und die böhmischen Länder 1938–1945*. 2004

30 BEDNAŘÍK, Petr: *Arizace české kinematografie*. Praha 2003.

31 SEDLÁKOVÁ, Monika: Arizace v potravinářském průmyslu a obchodu jako násilná obměna elit. In: ŠTAIF, Jiří (ed.): *Moderní podnikatelské elity: metody a perspektivy bádání*. Praha 2007, s. 387–401; TÁŽ: Arizace potravinářských podniků a obchodů v Protektorátu Čechy a Morava. In: Židé v Čechách: sborník ze semináře konaného v říjnu 2006 v Liberci. Praha 2007, s. 60–70; TÁŽ: Burza s židovskými byty – součást protektorátní bytové politiky. In: *Dokumenta Pragensia*, 2007, roč. XXVI, s. 205–220.

32 TÁŽ: Arizace v Protektorátu Čechy a Morava se zaměřením na podnikový majetek. In: PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.): *Ve stínu války. Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39–1945*. Liberec 2019, s. 122–157.

33 ARNDT, Tomáš: *Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa: osudy židovských farmaceutů v meziválečném Československu a během genocidy za druhé světové války*. Praha 2020.

34 FROMMER, Benjamin: Zurück ins Ghetto (und ins Dorf): Ausweisung und Umsiedlung der jüdischen Bevölkerung im nationalsozialistischen Protektorat Böhmen und Mähren. In: *Delegiert und ghettoisiert: Jüdinnen und Juden vor der Deportation*. Hrsg. v. Christine Schindler und Wolfgang Schellenbacher im Auftrag des Dokumentationsarchivs des österreichischen Widerstandes, Jahrbuch des DÖW. Wien 2022, s. 21–38.

35 JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan ml.: *„Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000)*. Praha 2003.

2.2 „Arizace“ v Protektorátu Čechy a Morava – zlato

Zvláštní samostatně zkoumanou položku v rámci arizací představovalo od času okupace až do nejnovější doby židovské zlato. „Zlaté trable“ československé diplomacie spustila londýnská konference o měnovém zlatě, konaná v prosinci 1997 za účasti 41 zemí. Formálně uzavírala jednu z posledních majetkoprávních kapitol druhé světové války. Měla rozhodnout o zbytku zlatého depotu spravovaného Tripartitní komisí pro restituci měnového zlata odcizeného nacistickým Německem. Ta byla zřízena roku 1946 západními velmocemi (USA, Velkou Británií a Francií) a v září 1997 ukončila svou činnost. Součet přihlášených a uznaných ztrát přesahoval množství spravovaného zlata, jednotlivé státy měly obdržet cca 65 % svých ztrát. Československu však byla podstatná část přiznaného zlata zadržena. Důvodem byly neuspokojené nároky fyzických a právnických osob tripartitních států za znárodněný majetek, svou roli hrála zostřující se studená válka. Svolání konference v Londýně zastihlo československou zahraniční politiku nepřipravenou. Jako expert (hospodářský historik) jsem byl pouhých 48 hodin před jejím zahájením povolán ke spolupráci. Byl mi dohodnut exkluzivní přístup do archivu České národní banky, abych zpracoval a na konferenci jako mluvčí české delegace vedené náměstkem ministra zahraničních věcí Janem Winklerem přednesl přehled osudů československého měnového zlata a vysvětlil, že není spojeno s bezprávím a utrpením holokaustu.³⁶

Vyvstala tudíž otázka, kam se zlato odcizené židovskému obyvatelstvu podělo, jakým způsobem bylo vyvlastněno. Politické špičky musely obdobně jako sousední státy vážit otázku náhrad a restitucí, což bez hlubších analýz válečných událostí nebylo možné. Česká republika se tak vřadila do proudu pozdní, alespoň částečné nápravy nespravedlností a krivd způsobených Židům, Romům a Sintům (ke komisi a jejímu zadání srv. předchozí oddíl – 2.1). Zveřejněná expertní zpráva podala na základě obsáhlých archivních výzkumů obraz vyvlastňovacího mechanismu, prokázala existenci cest českého zlata do Švýcarska, Turecka i dále. Dovodila, že podstatná část nacisty vyvlastněného zlata a šperků zůstala v trezorech německých bank a při osvobození Rudou armádou padla do jejího držení jako „trofejní majetek“.

Zodpovězení otázky, kdo a jak „zašantročil“ židovské zlato, se ujal kolektiv autorů svázaný s Ústavem hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (včetně mé osoby). Výstupem byla studie o monopolu výkupu a zpeněžení židovských cenností ze zlata a drahých kovů, udělenému fir-

36 Referát byl publikován v oficiálním konferenčním dokumentu. KUBŮ, Eduard: Czechoslovak gold reserves and their surrender to Nazi Germany. In: *Nazi Gold. The London Conference 2–4 December 1997*. London 1998, s. 245–248.

mě Hadega a zřízené peněžním ústavem českých Němců s názvem Kreditanstalt der Deutschen.³⁷ Symptomatické je, že oficiální švýcarská komise se stykem s českými zeměmi nezabývala (považovala je za součást říše a obchod s protektorátem jako něco zvláštního nereflektovala).³⁸ Nezkoumala dokumenty uložené v českých archivech, použila jen citovanou publikaci Miroslava Kárného a jednu v Německu publikovanou dílčí studii českých historiků, členů expertního týmu.³⁹ Zásadním přínosem pro porozumění nacistickému zlatému, platinovému a stříbrnému hospodářství Třetí říše jsou práce německého historika Ralfa Bankena, jenž vysvětlil roli drahých kovů v nacistickém velkoprostorovém hospodářství, zápasícím s nedostatkem surovin a materiálů, jakož i nutností je dovážet, objasnil i roli firmy Degussa, jež umělecké a jiné cennosti tavila do zlatých cihel.⁴⁰ Bankenovo obsáhlé dílo propojuje českou problematiku a bádání s literaturou a archivními fondy německými.

2.3 „Arizace“ v Protektorátu Čechy a Morava – kapitál, peníze a další předměty zájmu bank

Vyvlastňování židovského a nepřátelského majetku mělo dvě linie. První představovaly nacistická okupační správa a tajná policie, která konfiskovala majetek odsouzeným a uprchlým osobám, druhou pak tvořily podnikatelské subjekty úzce spolupracující s nacistickou mašinerií, na prvním místě nacionálně německé bankovní ústavy akciového typu. Ty nejprve vlastními silami uskutečnily antisemitské „čistky“ uvnitř svých struktur, aby se následně staly neobyčejně důležitou součástí vyvlastňovacího mechanismu. Jak tento vývoj probíhal v českých zemích, nastínil jako první německý historik Christopher Kopper.⁴¹ Zájem nacistického aparátu o banky byl logický. Spravovaly konta jednotlivců

---

37 JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: „Hadega“ a její obchod drahými kovy a drahokamy za druhé světové války. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 2001, s. 249–307.

38 *Die Schweiz und die Goldtransaktionen im Zweiten Weltkrieg / Unabhängige Expertenkommission Schweiz –Zweiter Weltkrieg*. Zürich 2002.

39 JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: Der Mechanismus der Enteignung jüdischen Goldes im „Protektorat Böhmen und Mähren“ und seine Funktionsweise (1939–1945). In: *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, 2001, Jg. 46., Nr. 1, s. 58–76.

40 BANKEN, Ralf: Edelmetallmangel und Grossraumwirtschaft. Die Entwicklung des deutschen Edelmetallsektors im „Dritten Reich“ 1933–1945. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 13*. Berlin 2009.

41 KOPPER, Christopher: „Arizace“ německo-českých akciových bank. In: *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945*. Praha 1999, s. 275–285.

i firem, měly přehled o investicích, spravovaly jim svěřené cenné papíry, v jejich trezorech se nacházely movité židovské cennosti. Banky působily jako makléři s nemovitostmi úvěrové instituce, byly zájmově i majetkově provázány s podnikatelskými strukturami.

Velmi brzy, již v prvních letech 21. století byly publikovány studie analyzující obchody švýcarských peněžních ústavů – bank a pojišťoven – směřující do Třetí říše. Závěry expertní komise zkoumající cenné papíry se zmínily o prostoru Čech pouze jedenkrát v souvislosti s rodinou Petschků,⁴² odborníci na pojišťovenskou problematiku byli důkladnější, Protektorátu Čechy a Morava věnovali jednu podkapitulu, prameny provenience z českých zemí ale použity nebyly.⁴³

Zásadní práci o arizačním působení jednoho z nejvýznamnějších peněžních ústavů Německa – Deutsche Bank – prezentoval veřejnosti člen její historické komise, prestižní americký historik působící na univerzitě v Princetonu Harold James. Studoval vztah banky a politiky, sledoval organizaci a vývoj banky v časech nacionálního socialismu. Pracoval s hamižností představitelů managementu, hledal jeho motivace. Věnoval se expanzi banky do zahraničí. Zvláštní podkapitola pojednává činnost Böhmische Union-Bank, jež tvořila součást jejího koncernu. Zatlačování českého elementu v ekonomice, na němž se Deutsche Bank také podílela, v díle absentuje.⁴⁴ Podobně se prezentoval další americký historik, profesor university v Berkeley Gerald Feldman, autorita pro dějiny střední Evropy 20. století. Jeho práce o pojišťovně Allianz, ale i další, určovaly paradigma porozumění, neboť Feldman byl součástí několika expertních komisí v Německu i Rakousku.⁴⁵ Feldman se rámcově vyjádřil i k situaci v Říšské župě Sudety (Reichsgau Sudetenland) a protektorátu. Oba Američané připouštějí i jistý tlak nacistického režimu, který velké podnikatelské subjekty omezoval v jejich podnikatelské svobodě, neskrývají ovšem jejich ekonomický zájem o „arizace“ a prospěch z nich.

---

42 LUSSY, Hanspeter – BONHAGE, Barbara – HORN, Christian: *Schweizerische Wertpapiergeschäfte mit dem „Dritten Reich“: Handel, Raub und Restitution*. Herausgegeben von der Unabhängigen Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg. Zürich 2001, s. 109.

43 KARLEN, Stefan – CHOCOMELI, Lucas – D'HAEMER, Christin – LAUBE, Stefan – SCHMID, Daniel C.: *Schweizerische Versicherungsgesellschaften im Machtbereich des „Dritten Reichs“*. Herausgegeben von der Unabhängigen Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg. Teil 1–2. Zürich 2002, s. 231–238.

44 JAMES, Harold: *The Deutsche Bank and the Nazi Economic War Against the Jews: the expropriation of Jewish-Owned Property*. Cambridge 2001, s. 141–184.

45 FELDMAN, Gerald: *Die Allianz und die deutsche Versicherungswirtschaft 1933–1945*. München 2001, srv. zejména s. 302–304, 363–371.

V roce 2006 byly publikovány výstupy práce expertních komisí Dresdner Bank a Commerzbank. Tým zastřešovaný Klausem-Dietmarem Henkem se v prvním díle soustředil na místo peněžního ústavu v hospodářství nacistického Německa, na jeho financování, spolupráci Dresdner Bank s firmami činnými v Auschwitz/Osvětimi. Protektorát i sudetoněmecká župa jsou zmiňovány, ale ne systematicky rozpracovány. Díl třetí, zpracovaný neobyčejně důkladným historikem Haraldem Wixforthem, jenž strávil dlouhé týdny v českých archivech, zkoumá expanzi banky v Evropě. Věnuje se i koncernové bance v protektorátu – Böhmisches Escompte-Bank.⁴⁶ Solidním dílem je i analýza válečné činnosti Commerzbank, kde měl výzkum protektorátu na starost Jaroslav Kučera.⁴⁷ Součástí práce rakouské komise historiků byl výzkum Theodora Venuse o osudech soukromé banky židovské rodiny Gutmannů pracující ve Vídni, která ale ovládala téměř polovinu těžby uhlí a výroby koksu v ostravsko-karvinském revíru.⁴⁸

Česká historiografie přispěla do zkoumání bankovních angažmá v Protektorátu Čechy a Morava celou řadou v mnohém průkopnických prací, a to kladením otázek a také důrazem na detail. Drahomír Jančík odhalil arizační aktivity Böhmisches Escompte-Bank,⁴⁹ společně jsme také připravili dvě monografická zpracování arizačních úvěrů největšího tradičně nacionálně německého peněžního velkodružístva působícího v českých zemích od roku 1911 (obsluhovalo více než milión českých Němců). Oproti existujícím dílům se práce zaměřily na drobné a střední podnikání, tedy oblast v literatuře o vyvlastňování židovského majetku opomíjenou (většina prací se soustředila na oblast velkopodnikání). Co

---

46 HENKE, Klaus-Dietmar (Hrsg.): *Die Dresdner Bank im Dritten Reich*. Bd. 1: BÄHR, Johannes, unter Mitarbeit von Ralf AHRENS [et al.]: *Die Dresdner Bank in der Wirtschaft des Dritten Reichs*. München 2006; Bd. 3: WIXFORTH, Harald: *Die Expansion der Dresdner Bank in Europa*. München 2006; HERBST, Ludolf – WEIHE, Thomas (Hg.): *Die Commerzbank und die Juden, 1933–1945*. München 2004, srv. zejména s. 173–217.

Aktivítám Böhmisches Escompte Bank se věnovali i čeští historikové, srv. např. KUBŮ, Eduard – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: Proces „odžidovštění“ Böhmisches Escompte-Bank und Credit-Anstalt v Praze (1939–1940). In: DVOŘÁK, Tomáš – VLČEK, Radomír – VYKOUPILOV, Libor (eds.): *Milý Bore... , Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno 2003, s. 89–97.

47 HERBST, Ludolf – WEIHE, Thomas (Hg.): *Die Commerzbank und die Juden, 1933–1945*. München 2004, srv. zejména s. 173–217.

48 VENUS, Theodor: Abgerochene Rückkehr – der Fall Bankhauses Gebrüder Guttman. In: PAWLOWSKY, Verena – WENDELIN, Harald (Hg.): *Arisierte Wirtschaft. Raub und Rückgabe Österreich von 1938 bis heute*. Wien 2005, s. 152–170.

49 JANČÍK, Drahomír: Die „Arisierungsaktivitäten“ der Böhmisches Escompte Bank im Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945. In: ZIEGLER, Dieter (Hg.): *Banken und „Arisierungen“ in Mitteleuropa während des Nationalsozialismus, Geld und Kapital. Jahrbuch der Gesellschaft für Mitteleuropäische Banken- und Sparkassengeschichte 2001*. Stuttgart 2002, s. 143–174.

je podstatnější, začaly detailněji zkoumat osoby arizátorů. Výsledkem bylo několik kolektivních portrétů lidí nešťtících se těžit z tragédií jiných, nezřídka svých sousedů.⁵⁰ Původní výzkum, který zatím neměl co do hloubky pojednání návaznost, přinesla kolektivní monografie o bankách v Protektorátu Čechy a Morava jako mnohostranných profitentech procesu arizace. Nejednalo se jen o správu židovských kont a cenných papírů, jež transferovaly správnímu aparátu, banky působily jako makléři obchodující s židovským majetkem, jako poskytovatelé arizačních úvěrů garantovaných státem (Reichswirtschaftshilfe), jako dočasní správci židovských firem.⁵¹ Pojišťovně, jež těžily ze spolupráce s nacisty (zejména cestou nucených odkupů pojistek), se věnoval Tomáš Jelínek. Jeho zásluhou je vedle přiblížení metod jejich působení i propočet úhrnné hodnoty arizovaných a konfiskovaných pojistek, jež se blížila sumě půl miliardy korun.⁵²

V oboru bankovníctví zkoumání majetkové újmy židovského obyvatelstva začalo, ale také v něm nejdříve ustalo. Výzkumy se soustředily na spolupráci s nacistickým státním aparátem (zejména Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, Vermögensamt, Auswanderungsfond), na vnitřní arizaci bank (vyřazení jejich židovských zaměstnanců), škody velkofirem, na které již nenavazovalo soustavné bádání o podílu peněžních ústavů na vyvlastňování dalších podniků a živností.

2.4 „Arizace“ v Protektorátu Čechy a Morava – umělecké předměty

Při Ústavu pro soudobé dějiny Československé akademie věd / Akademie věd České republiky bylo již na počátku 90. let 20. století založeno Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války. Zabývá se depozity židovského majetku v muzeích, galeriích, na hradech a zámcích. Ta byla původně zamýšlena jako dočasné uložení v naději na poz-

---

50 JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard: „Arizace“ na úvěr: příspěvek Kreditanstalt der Deutschen ke germanizaci hospodářského života v „Protektorátu Čechy a Morava“. Praha 2003; TÍŽ: „Arizace“ a arizátoři: drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45). Praha 2005.

51 JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, unter Mitarbeit von Jiří NOVOTNÝ: *Arisierungsgewinnler: die Rolle der deutschen Banken bei der „Arisierung“ und Konfiskation jüdischer Vermögen im Protektorat Böhmen und Mähren (1939–1945)*. Wiesbaden 2011.

52 DRAUSCHKE, Frank – JELÍNEK, Tomáš: Arizované životní pojistky v protektorátu Čechy a Morava. In: JELÍNEK, Tomáš – SOUKUPOVÁ, Blanka (eds.): *Bílá místa ve výzkumu holokaustu: kolektivní monografie*. Praha 2014, s. 53–70; JELÍNEK, Tomáš: *Pojišťovny ve službách hákového kříže: Prosazování německých zájmů v protektorátním pojišťovnictví, arizace pojistek a mezinárodní odškodňování*. Praha 2015.

dější navrácení. Pracoviště sleduje i osudy poválečných konfiskátů německého majetku, mnohé z nich pocházely z ukradeného vlastnictví židovského a dalšího perzekvovaného obyvatelstva. Do problematiky kontextuálně uvádí práce Ondřeje Vlka.⁵³

Vstupní studie z pera Heleny Krejčové, vedoucí centra, zpracovává nálezy v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze a vysvětluje hlavní trajektorie cest uměleckých předmětů.⁵⁴ První, již zmíněná, vycházela z dobrovolného „preventivního“ rozhodnutí původních majitelů. Druhá a všechny další vyjadřují putování složitější. Dispozice se odehrávaly „pod nátlakem“, fakticky nebylo volby. Při nástupu deportovaného do transportu do ghetta / koncentračního tábora převzala jeho movitý majetek (mimo zlato, drahé kovy a šperky) tzv. „Treuhandstelle“ při Židovské radě starších, která jej dále transferovala směrem ke státnímu fisku. Při vystěhování pak „zajistila“ majetek protektorát opouštějícího člověka Ústředna pro židovské vystěhovalce (od roku 1942 Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren) a na ní navázaný aparát. Sběrným místem kultovních předmětů se stalo Židovské ústřední muzeum. Gestapo předávalo konfiskovaný majetek instituci s názvem Vermögensamt (Majetkový úřad), spravované přímo říšským protektorem.

Krásné, na křídovém papíru barevně tištěné publikace jsou specifickými katalogy ukradených předmětů přinášejícími výklad jejich osudů. Po prozkoumání depotů Uměleckoprůmyslového muzea následovala Národní galerie, poválečné „svozy“ umístěné na zámcích v Zákupích a Sychrově aj.⁵⁵ Podstatné je, že historický průzkum měl a má konkrétní odraz v restitucích. Poválečným institucionálním nástupcem okupačních ústavů se stala Národní správa majetkových podstat. Věcným záběrem širší je kolektivní dílo zabývající se problematikou přesunů kulturního majetku v Československu na základě prezidentských dekretů. Jeho těžiště již ale jde k zásahům do majetkové držby z doby poválečné, sleduje osudy majetku německých vystěhovalců, šlechty, směřuje k předmětům z konfiskovaných zámků a jejich mobiliářů, ke klášteru v Broumově.⁵⁶

53 VLK, Ondřej: *Národ žije tak dlouho, jak dlouho žijí jeho památky. Krádeže umění v protektorátě Čechy a Morava v letech 1939–1945*. Praha 2009.

54 KREJČOVÁ, Helena – VLČEK, Mario: *Návraty paměti: deponáty židovského majetku v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze*. Praha 2007, s. 20–50.

55 KREJČOVÁ, Helena a kol.: *Židovský majetek uložený na zámku Zákupy*. Praha 2018; ERBEN, Václav: *Obrazy ze židovských sbírek v Národní galerii v Praze, I. Neidentifikovaní majitelé*. Praha 2020; KREJČOVÁ, Helena a kol.: *Židovský majetek uložený na zámku Sychrov II*. Praha 2022.

56 BAKEŠ, Martin – CÍSAŘOVÁ, Jitka – UHLÍKOVÁ, Kristina – BUŠTA, Jaroslav a kol.: *Osudy konfiskátů: výzkum provenience a problematika přesunů kulturního majetku v Československu*

2.5 „Arizace“ a germanizace⁵⁷ v odtrženém pohraničí

První obsáhlá práce sledující majetkové přesuny na odtrženém pohraničí a operující s širšími historickými kontexty byla publikována již v roce 1985 Wolfgangem Braumandlem.⁵⁸ Autor vysvětluje postup a formální zdůvodnění majetkové změny. Revize československé pozemkové reformy byla vysvětlována jako „náprava jejích nespravedlností“, vyvlastňování českého majetku pak nacionálně-politickými zřeteli. „Arizace“ realizovaná dle říšskoněmecké předlohy využívala zákona o dědičných dvorech (Erbhofgesetz), stranou výkladu nezůstala ani činnost tzv. osídlovacích společností.

I následující autor pochází z Německa. Volker Zimmermann se snaží korigovat předsudky paušalizující souhlas Němců s „arizacemi“, podle něj byly úřední zprávy v tomto směru přexponované, a dokonce docházelo k odmítání pogromů o tzv. křišťálové noci. Vysvětluje, že konfiskace a zásahy do majetkových práv byly mimo jiné vykládány jako reparace německému obyvatelstvu za škody, které mu byly způsobeny v „národnostním boji“ (Židé údajně podporovali Čechy).⁵⁹

Obsáhlá práce domácí o českém pohraničí v době druhé světové války, zpracovaná pod vedením Václava Kurala a Zdeňka Radvanovského, „arizaci“ vypouští úplně, majetkoprávní represe vůči Čechům se vešly do shrnutí, že docházelo k postupné likvidaci českých podniků a živností, ale české podnikatelské kruhy byly už před válkou slabé a jejich příslušníci ve velkém počtu odešli do zbytku Československa/protektorátu.⁶⁰ K tématu se naposledy vyjádřil velmi kompetentně Jörg Osterloh. Věnoval se jak majetku židovskému, tak majetku ve vlastnictví osob české národnosti. Analyzoval jak uplatňování „konečného řešení“ v župě Sudety, tak každodenní chování německého obyvatelstva vůči Židům, včetně postojů a chování Židů samotných.⁶¹

---

na základě prezidentských dekretů. Praha 2020.

57 V tomto oddílu jsou zahrnuty „germanizace“ českého majetku jen v případech, že byly pojednány v jednom celku s „arizacemi“ židovského majetku. Jinak jsou zásahy proti nacionálně českému majetku obsahem oddílu 2.7.

58 BRAUMANDL, Wolfgang: *Die Wirtschafts- und Sozialpolitik des Deutschen Reiches im Sudetenland 1938–1945*. Nürnberg 1985.

59 ZIMMERMANN, Volker: Pachatelé a přihlížející. Pronásledování Židů v Sudetské župě. In: *Tereziánské studie a dokumenty*. Praha 1999, s. 129–148; přehledně i pasáže monografie téhož: *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha 2001.

60 KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk a kol.: *„Sudety“ pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem 2002.

61 OSTERLOH, Jörg: „Arisierungen“ und „Germanisierungen“ im Reichsgau Sudetenland 1938–1945. In: GOSEWINKEL, Dieter – HOLEC, Roman – ŘEZNÍK, Miloš (Hg.): *Eigen-*

2.6 Regionální a místní bádání o „arizacích“ v českých zemích

Zejména po přelomu století se začaly objevovat práce o lokálních židovských komunitách, které si začaly detailněji všimnout i majetkových otázek. K těm obznamnějším, které reflektovaly profesní historické práce, náleží studie Isy Engelmanové o osudech poměrně velké židovské obce v Liberci (na 800 členů). S výčtem židovského majetku v Mariánských Lázních se spokojil Richard Švandrlík, o něco dále šel Jan Dvořák, který k majetkovému výčtu připojil přibližné ceny a usiloval i o vylíčení běhu „arizace“. Zobrazením regionálního vyvlastňovacího procesu v jihomoravských Hustopečích je článek Soni Nezhodové.⁶² Podobných prací, povětšinou ovšem vzdálených odborným nárokům profesních hospodářských historiků, resp. historiků vůbec, je poměrně značné množství, vybrané práce slouží jako příklady.

Výpovědní hodnotu má diplomová práce Ivany Koutníkové o firemní arizaci na Olomoucku. Přináší analytické pohledy, které jsou soustředěny do tabulek a čerpány z portfolia cca padesáti firem. Součástí díla jsou seznamy arizovaných firem s jejich základními údaji a odkazy na jejich treuhändery/arizátory.⁶³ Problematiku pak fakticky vyčerpává dizertační práce Lenky Burgerové o vyvlastňování domovního a jiného majetku v Teplících. Burgerová pracovala s moderní metodologií hospodářských dějin a může sloužit jako vzor pro zkoumání dalších lokalit a regionů. Své poznání pak s nadhledem vtělila i do dalšího díla věnovaného historii teplické židovské obce.⁶⁴

---

tumsregime und Eigentumskonflikte im 20. Jahrhundert: Deutschland und die Tschechoslowakei im internationalen Kontext. Essen 2018, s. 183–198; TÝŽ: *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety 1938–1945.* Praha 2010.

- 62 ENGELMANN, Isa: *Židé v Liberci: K dějinám obyvatel města pod Ještědem.* Liberec 2007; ŠVANDRLÍK, Richard: *Historie Židů v Mariánských Lázních.* Mariánské Lázně [2009]; DVOŘÁK, Jan: *Židé v Opavském Slezsku 1918–1945.* Opava 2009; NEZHODOVÁ, Soňa: *Arizace židovského majetku v Hustopečích.* In: *RegioM: Sborník Regionálního muzea v Mikulově*, 2011, s. 96–114.
- 63 KOUTNÍKOVÁ, Ivana: *Arizace židovského majetku na Olomoucku 1939–1940.* Diplomová práce. Olomouc 2012.
- 64 BURGEROVÁ, Lenka: *Mezi asimilací a emigrací. Sociálně-ekonomický pohyb v židovské komunitě v Teplících 1938–1960.* Disertační práce. Praha 2013; BURGEROVÁ, Lenka – SPÁLA, Radek: *Židé v Teplících – 600 let historie.* Teplice 2014.

2.7 Germanizace nacionálně českého majetku (odstoupené pohraničí, protektorát, zahraničí)

Germanizaci podnikových koncernů se jako první cíleně věnoval východoněmecký historik Hans Radant a je třeba říci, že jeho nástin stojí i po více než půl století za přečtení.⁶⁵ Problému se dotkli i v předchozím oddílu zmínění Wolfgang Braumandl a Jörg Osterloh. Osudy velkopřemyslu za války, ale i v prvním pětiletí po ní sledoval ve své zásadní práci Jaromír Balcar. Vysvětluje, jak nacistický režim využíval specifický mix tlaku a pobídek, aby dotlačil soukromé podnikání tam, kde jej potřeboval mít. Nacistická hospodářská politika v protektorátu se pohybovala mezi „germanizací“ a službou zbrojní produkci. Demonstroval cesty pronikání říšskoněmeckého kapitálu do protektorátní ekonomiky, vedle „arizace“ se jednalo zejména o vytlačování Čechů cestou zvyšování kapitálu, ale i cestou nejrůznějšího typu nátlaku. Diskutabilní je otázka uchování/ztráty vlivu Čechů ve správních radách akciových firem. Podle Balcarova názoru „Češi pozice své do značné míry udrželi“. Za připomenutí stojí i Balcarova studie rozpracovávající výše uvedenou problematiku na příkladu Pražské železářské společnosti.⁶⁶ Osobně jsem se zabýval peripetiemi vyvlastnění Západočeského uhelného spolku, Drahomír Jančík analyzoval Báňskou a hutní společnost.⁶⁷ Pohled do germanizačních strategií na vzorku zhruba stovky největších velkospolečností připravuje do tisku Barbora Štolleová.⁶⁸

Specifickému problému projektů osídlování českých zemí německým obyvatelstvem a vysídlování obyvatelstva slovanského dává rámec dílo Isabel Heinemann.⁶⁹ Hospodářství SS monograficky globálně zpracoval Hermann Kaien-

---

65 RADANDT, Hans: *Podíly německých koncernů na podnicích v Československu v letech 1938–1945. Průmyslové oblasti 3*. Opava 1971, s. 172–198.

66 BALCAR, Jaromír: *Tanky pro Hitlera, traktory pro Stalina: velké podniky v Čechách a na Moravě 1938–1950*. Praha 2022 (překlad německého originálu vydaného roku 2014); BALCAR, Jaromír: *Selbstbedienungsladen der reichsdeutschen Großindustrie? Die Eigentumsordnung des „Protektorates Böhmen und Mähren“ und die Verfügungsrechte des tschechischen Kapitals am Beispiel der Prager Eisen-Industrie-Gesellschaft*. In: *Eigentumsregime und Eigentumskonflikte im 20. Jahrhundert*, s. 163–182.

67 KUBŮ, Eduard: *Germanizace a „odžidovštění“ Západočeského báňského akciového spolku (Westböhmischer Bergbau-Aktien-Verein)*. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 2008, roč. 16, č. 3, s. 110–119; JANČÍK, Drahomír: *Metody germanizace českého hospodářského prostoru v období německé okupace na příkladu Báňské a hutní společnosti Praha*. In: *tamtéž*, s. 53–65.

68 ŠTOLLEOVÁ, Barbora: *Velkopodnikání v českých zemích pod tlakem okupace* (dokončováno).

69 HEINEMANN, Isabel: *„Rasse, Siedlung, Deutsches Blut“*. *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die Rassenpolitische Neuordnung Europas*. Göttingen 2003.

burg.⁷⁰ SS hledaly podnikatelské uplatnění i v českých zemích, byť s nevelkým úspěchem. Jak ukazuje analýza struktury koncernu SS Waltera Naasnera, nečetné podniky „arizované“ SS byly střední a menší velikosti.⁷¹ Vyklizení Benešovska pro účely cvičiště Waffen SS a pozdější německou kolonizaci včetně jeho poválečného znovuosídlení zpracoval Tomáš Zouzal. Pozoruhodná je jeho analýza hospodářských dvorů SS ústící v konstatování jejich nevykonnosti.⁷² Monografii o působení německé osídlovací společnosti v protektorátu publikoval Miloš Hořejš.⁷³ Týž autor se společně s Barborou Štolleovou zabýval nacionálně socialistickou zemědělskou politikou a jejím průsečíkem s konceptem německé kolonizace protektorátu.⁷⁴

Kniha Barbory Štolleové o německém zemědělství v protektorátu je výkladem dokazujícím, že omezování vlastnických práv a germanizace nemusí mít vždy jen podobu bezprostředního vyvlastnění, ale i řadu podob dalších.⁷⁵ Konfiskacemi, otevřeným nátlakem nacistických bojůvek, rušením spolků a dobrovolným přizpůsobením se za světového konfliktu redukovalo vlastnictví nacionálně českých institucí v Rakousku. Tento problém si vytkla za jeden ze svých úkolů výše zmíněná komise historiků Rakouské republiky. Likvidace filiálky Živnostenské banky a jejího podnikatelského zázemí ve Vídni byla jednou z největších ztrát tohoto peněžního ústavu.⁷⁶

---

70 KAIENBURG, Hermann: *Die Wirtschaft der SS*. Berlin 2003.

71 NAASNER, Walter: *SS-Wirtschaft und SS-Verwaltung: „Das SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt und die unter seiner Dienstaufsicht stehenden wirtschaftlichen Unternehmungen“ und weitere Dokumente*. Düsseldorf 1998.

72 ZOUZAL, Tomáš: *Zabráno pro SS: zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války*. Praha 2016; TÝŽ: *Hospodářské dvory SS ve výcvikovém prostoru Böhmen*. In: *Český časopis historický*, 2021, roč. 119, č. 4, s. 775–811.

73 HOŘEJŠ, Miloš: *Nacistická germanizační a osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2023.

74 ŠTOLLEOVÁ, Barbora – HOŘEJŠ, Miloš: *NS-Landwirtschaftspolitik und „Germanisierung des Ostens“ im Protektorat Böhmen und Mähren*. In: MALLEIER, Elisabeth – PALLAVER, Günther – LANZINGER, Margareth (Hg.): *Erbgesund und Kinderreich. Südtiroler Umsiedlerfamilien im „Reichsgau Sudetenland“*. Bozen 2021, s. 191–216.

75 ŠTOLLEOVÁ, Barbora: *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2014.

76 KUBŮ, Eduard – EXNER, Gudrun: *Tschechen und Tschechinnen, Vermögensentzug und Restitution*. München–Wien 2004; KUBŮ, Eduard: *Příspěvek k expanzi Dresdner Bank do střední Evropy. Nucená likvidace filiálky Živnostenské banky ve Vídni po „rakouském anšlusu“*. In: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica*, 1998, č. 3, *Studia historica L. Pocta profesoru Zdeňkovi Jindrovi*. Praha 2003, s. 261–282.

3. Zásahy do vlastnictví v období 3. republiky⁷⁷

3.1. Konfiskace a znárodnění

Nejprve je třeba zmínit předpisy a návody k provádění konfiskace majetku – jak říkala dobová terminologie – Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.⁷⁸ Symptomatické je, že specializovaná odborná historická literatura zkoumající konfiskovaný majetek a jeho rozsah nevznikla (k průběhu konfiskace majetku v pohraničí a jeho osudům srv. oddíl 4.3). Problém byl jen okrajovou součástí prací o transferu Němců a následně pak o národních správách, osídlování pohraničí a znárodnění. Znárodnění zůstávalo také velmi dlouho mimo historio-graphické zpracování. Hojně ovšem byly nejrůznější propagační brožury ospravedlňující jeho provedení jako spravedlivý akt, jako opatření proti asociálním vykořisťovatelům a nepřátelům lidově demokratického státu, mnohé pocházely od komunistických architektů poválečného hospodářského řádu (např. citovanní Goldman a Frejka).⁷⁹

Trvalo více než dvacet let, než se objevila první historická práce. Jejím autorem byl Karel Kaplan, zprvu stranický aparátčík a režimní angažovaný historik, jenž byl po nástupu normalizace pronásledován jako revizionista, stoupenec reformního hnutí a který v roce 1974 emigroval do Spolkové republiky Německo. Zde pak s hlubokou znalostí odhaloval fungování komunistického systému v Československu. Roku 1968 publikovaná kniha s názvem *Znárodnění a socialismus* ještě postaru říkala, že znárodnění znamená hlubší společenské změny než pouze vyvlastnění, přispívá utváření nové společnosti a vrcholí jím sociálně ekonomické přeměny počáteční etapy revoluce, pro niž se vyslovila většina obyvatel. Kaplan zdůrazňoval specifickou cestu československého znárodnění, akcentoval, že rozsáhlé znárodnění poprvé proběhlo v průmyslové zemi, a má proto mezinárodní význam. Československo tak „stanulo v čele evropského

---

77 Studie je vymezena únorem 1948, tj. druhou fází znárodnění. Ta ale měla průběžné pokračování v likvidaci živnostenských podniků a kolektivizaci vedoucí k likvidaci rolnických a selských hospodářství v průběhu 50. let. Tento úsek majetkoprávní změny do pojednání zahrnut není.

78 *Konfiskace, správa a převod nepřátelského majetku: zákony, vyhlášky, směrnice, pokyny*, sv. I–II. Praha 1947, 1948.

79 Srv. např. SKÁLA, Hugo: *Co je znárodnění průmyslu*. Praha 1945; GOLDMAN, Josef: *Czechoslovakia test case of nationalisation: a survey of post-war industrial development and the two-year plan; with a preface by Jaroslav Fukátko*. Praha 1947; KOLÁR, František J.: *Další znárodnění – smrtelná rána kapitalismu*. Praha 1948; FREJKA, Ludvík: *Historie bojů o znárodnění československého průmyslu*. Praha 1950.

pokroku“. Způsob provedení, „jež se odehrálo s podporou všech složek Národní fronty“, označil za demokratický.⁸⁰

Teprve 80. léta 20. století přinesla další práce, jež usilovaly o pramenně položený pohled na znárodnění. Šlo o znárodněnou kinematografii a zejména osudy konfiskovaného majetku.⁸¹ Množství ideologismů v nich ubývalo. Za zajímavou považuji práci archivářky Růženy Hlušíčkové o průmyslových konfiskátech, jež chápe jako součást druhé etapy znárodnění. Uvádí také konkrétní čísla o začlenění konfiskátů pod národní podniky.⁸²

Nejvýznamnější prací zpracovávající znárodnění v intencích komunistického režimu byla pozdněnormalizační monografie Václava Lhoty, jež působil na Vysoké škole politické ÚV KSČ. Úvod hlásal, že „*publikace o přípravě průběhu procesu znárodnění v Československu v letech 1945–1948 je určena historikům a politickým pracovníkům*“. Dílo nedomyšleně odhaluje účelovost jednání a propagandy KSČ v letech 1945–1948. Její vedení údajně na jaře 1945 nevytýčilo požadavky vlastnicko-právních poměrů proto, že to nedovoloval stupeň vývoje revoluce, avšak „*důsledná realizace strategické a taktické koncepce KSČ*“ oslabovala buržoazii v jejím celku a vytvářela pro dělnickou třídu jako hegemonu národní a demokratické revoluce podmínky vést svůj boj pod národní myšlenkou, tj. navenek oslabit vyostřený třídní charakter znárodnění a dalších opatření. Až komicky působí argument, že KSČ při znárodnění „*nesledovala vyhraněně třídní stanovisko*“ a měla na mysli odškodnění, ovšem „*politicky podmíněné chováním buržoazie*“. Náhrady měly být zbraní proti jejím politickým rejdům.⁸³

Polistopadová historiografie nechávala a nechává znárodnění na okraji své pozornosti. V devadesátých letech se objevily v *Soudobých dějinách* dva příspěvky hlásící se do Ruska a zkoumající „ruský faktor“. Obě jsou připomínkou toho, že téma je v budoucnu nezbytné rozpracovat. Nezbytnou podmínkou je ovšem otevření ruských archivů s písemnostmi ze sovětských časů.⁸⁴

80 KAPLAN, Karel: *Znárodnění a socialismus*. Praha 1968.

81 PURŠ, Jiří: *Obrysy vývoje československé znárodněné kinematografie (1945–1980)*. Praha 1985; HANUŠ, František: *Znárodnění a boj o průmyslové konfiskáty ve východních Čechách (1945–1948)*. Disertační práce. Praha 1985.

82 HLUŠÍČKOVÁ, Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945–1948*. Praha 1983.

83 LHOTA, Václav: *Znárodnění v Československu: 1945–1948*. Praha 1987.

84 MARJINOVÁ, Valentina M.: Od důvěry k podezíravosti. Sovětští a českoslovenští komunisté 1945–1948. In: *Soudobé dějiny*, 1997, roč. 4, č. 3–4, s. 451–467; MURAŠKOVÁ, Galina P.: Únorová politická krize roku 1948 v Československu a „sovětský faktor“, Z materiálů ruských archivů. In: *Soudobé dějiny*, 1997, roč. 4, č. 3–4, s. 468–479.

První desetiletí 21. století opět poukázalo na praktické zřetele historikovy práce, v daném případě na potřebu porozumění náhradovým jednáním za znárodněný majetek, která měla několik etap. První se uskutečnila již bezprostředně po jeho vyvlastnění a byla součástí obchodně politických jednání, poslední se uzavírala po více než čtyřiceti letech v souvislosti s uvolňováním československých zlatých rezerv uložených v zahraničí.⁸⁵ Klíčovým, moderně pojatým souborem studií je 2. oddíl konferenčního sborníku „Dusivé objekty“, který reflektuje předpoklady znárodnění, politickou diskusi, jeho průběh, ba i důsledky.⁸⁶ Veliký kus práce vykonal Jan Kuklík. Jeho gigantické dílo je především výkladem historicko-právním a správním, pohybujícím se ve světě norem a jejich aplikace, méně již dílem historickým, které vnímá problematiku vyvlastňování majetku v širokých politických, sociálních a ekonomických souvislostech. Má ovšem ve srovnání se všemi ostatními jedinečnou přednost: snaží se postihnout znárodnění v dlouhodobém kontextu právní úpravy majetkových posunů počínaje první republikou a konče nedávnou minulostí, tedy úsilím o odčinění některých jejích nespravedlností.⁸⁷ Zásadním nedostatkem současné historiografické produkce je jen minimum analytických případových studií o průběhu znárodnění a následném vývoji jednotlivých firem. Pozornosti se dostalo Baťovi,⁸⁸ jako příklady mohou sloužit práce o firmách Explosia (výbušniny) či MEVA (kovové zboží).⁸⁹

---

85 KUKLÍK, Jan: *Do poslední pence: československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938–1982*. Praha 2007; BROM, Bohumír – KUBŮ, Eduard: The role of Czechoslovak trade with neutral countries in the period of escalating Cold War: The cases of Switzerland and Sweden. In: ENDERLE-BURCEL, Gertrude – FRANASZEK, Piotr – STIEFEL, Dieter – TEICHOVA, Alice (eds.): *Gaps in the Iron Curtain. Economic relations between neutral and socialist countries in Cold War Europe*. Kraków 2009; MICHÁLEK, Slavomír: *Československé menové zlato 1938–1982*. Bratislava 2021.

86 FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objekty: historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno 2008, s. 54–122.

87 KUKLÍK, Jan: *Znárodněné Československo*.

88 KOLUMBER, David: *Koncern Bata prizmatem vývoje po druhé světové válce: vybrané právní aspekty*. Rigorózní práce. Brno 2014; KUSLOVÁ, Hana: *Národní soud versus Jan Antonín Baťa*. Zlín 2015.

89 KOHÁROVÁ, Marta: *Výbušné výbušniny: od nostrifikace k znárodnění v Československu*. Praha 2013; KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří: „Bývalí lidé“. Z podnikatele a manažera třídním nepřitelem – ing. Jaromír Bečka s rodinou před únorem 1948 a po něm. In: KOCIAN, Jiří – DEVÁTÁ, Markéta (eds.): *1948: únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha 2011, edice České křižovatky v evropských dějinách 1918–1938–1948–1968.

Polistopadová popularita „modré krve“ přinesla i několik prací o majetkových konfiskacích a restitučních snahách bývalé šlechty.⁹⁰ Nejdůkladnějšího pojednání se dostalo Lichtenštejnům. K prozkoumání příslušných otázek byla dokonce zřízena česko-lichtenštejnská expertní komise. Její závěr zněl, že postup státu vůči Lichtenštejnům je třeba vnímat v kontextu likvidace politických a hospodářských pozic německé menšiny, nicméně uvalení národní správy a konfiskace v červnu/červenci 1945 vyvolávají řadu pochybností a odporují teorii mezinárodního práva.⁹¹

3.2 Majetkové přesuny v zemědělství 1945–1948

Druhá pozemková reforma, revize první pozemkové reformy a soubor zemědělských zákonů ve prospěch rolnictva představovaly žhavé politikum, jeden z klíčových faktorů v poválečném „zápase o duši národa“, který otevíral cestu k nastolení komunistické diktatury. Obdobně jako znárodnění znamenaly restituce židovského a jiného majetku pro režimní historiky interpretační problém a byly ponechávány velmi dlouho stranou. Opatrný, na svou dobu téměř objektivistický výklad napsal Vlastislav Lacina.⁹²

Vlajkovou lodí „angažované“ historiografie k danému tématu byla kniha Karla Jecha vydaná v Nakladatelství politické literatury s názvem „Probuzená vesnice“, jež byla z češtiny dokonce přeložená do slovenštiny. Autor vychází z teoremu budování dělnicko-rolnického svazku a přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou. Podle něj KSČ důsledně prováděla politiku získávání mas a potírala „levičácké a sektářské tendence v řešeních otázek venkova“, prosadila líbivý koncept pozemkové reformy, i když si byla vědoma, že rozdělení konfiskované půdy a vytvoření masy středních a drobných hospodářství je v ekonomickém smyslu krokem zpět. Kniha je obrazem podvodu komu-

90 HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.): Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století = Der Adel Mitteleuropas in Konfrontation mit den totalitären Regimen des 20. Jahrhunderts. Praha 2011; HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan: Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannfeldové v 1. polovině 20. století. Praha 2017; KALKUŠOVÁ, Slávka: *Kauza Lex Schwarzenberg: otazníky kolem vyvlastnění majetku hlubocké větve Schwarzenbergů*. Ostrava 2018.

91 HORČIČKA, Václav – MARXER, Roland: *Liechtenstein und die tschechoslowakischen Konfiskationen von 1945: vom Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart; herausgegeben von der Liechtensteinisch-Tschechischen Historikerkommission*. Vaduz 2013.

92 LACINA, Vlastislav: K charakteru a výsledkům demokratických agrárních přeměn v lidově demokratickém Československu. In: *Československý časopis historický*, 1962, roč. 10, č. 3, s. 313–338.

nistické politiky na českém rolnictvu, které bylo po nastolení diktatury strany znásilňováno kolektivizačními praktikami.⁹³

Na třetím agrárním kolokviu pořádaném Slováckým muzeem v Uherském Hradišti roku 1997 přednesl Jan Rychlík pěkný a přehledný úvodní referát o poválečné pozemkové reformě, jenž spočíval na hodnotově neutrálním nazírání problematiky.⁹⁴ Paradoxem je, že týž Karel Jech, jenž ideologizoval problematiku na počátku 60. let, ji znovu zpracoval, rozvedl a v novém gardu interpretoval v roce 2001, a to pod titulem „Soumrak selského stavu“.⁹⁵ Za připomínku určitě ještě stojí práce Jana Přídala, jenž výklad individualizoval a vysvětloval i na osudech jednotlivců na Prostějovsku.⁹⁶

3.3 Osídlování pohraničí

Rubovou stranu vyhnání a transferu českých Němců a konfiskace jejich majetku tvořilo dlouho historiograficky zanedbávané osídlování pohraničí. Ojedinelou publikací vzniklou za Husákova režimu je regionálně pojatý *Návrat domů* Josefa Kmoníčka.⁹⁷ Kniha začíná utrpením vězňů z koncentračních táborů a válečných zajatců, podvratnou a sabotážní činností bývalých nacistů, kterou odůvodňovala shromáždění Němců v internačních střediscích. Pokračovala činností národních správ, Fondu národní obnovy a osídlováním pohraničí. Autor připouštěl nedostatečnou kvalifikovanost národních správců, zjištěné motivy osídlenců, z nichž údajně cca 10 % odevzdávalo zpět přidělové dekrety a vrátilo se do vnitrozemí. Pracoval i s archivními dokumenty, jimiž účelově podpíral svou argumentaci principiálního úspěchu a opodstatnění akce.

V roce 1988 obhájil zásadní práci o osídlování pohraničí Lubomír Slezák. Rozvedl strategii komunistické strany, její cíle a problémy správy majetku a osídlování. Východiska měla tato práce sice ještě silně politicky podmíněná, ale stála na archivním výzkumu a statistických datech. Dalším regionálně pojatým, ale již s polistopadovým nadhledem napsaným dílem je zpracování osíd-

---

93 JECH, Karel: *Probuzená vesnice. K dějinám revoluce na našem venkově 1945–1948*. Praha 1963.

94 RYCHLÍK, Jan: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948. In: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Studie Slováckého muzea*, č. 3. Uherské Hradiště 1998, č. 3, s. 5–22.

95 JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Praha 2001.

96 PŘIDAL, Jan: *Konec selského stavu na Prostějovsku*. Praha 2007.

97 KMONIČEK, Josef: *Návraty domů. Proměny pohraničí severovýchodních Čech v letech 1945–1948*. Hradec Králové 1982.

lování Svitavska.⁹⁸ K problematice osídlování se Lubomír Slezák vrátil společně s Františkem Čapkou a Jaroslavem Vaculíkem. Publikace zajímavým způsobem srovnává pozemkové reformy po první a druhé světové válce. Konstatuje, že jak komunisté, tak agráři byli za reformu odměněni nárůstem popularity a rozšířením politického vlivu, v němž hrálo roli „kupování duší“, odměňování zasloužilých.⁹⁹

Matěj Spurný rozumí vysídlení českého pohraničí a etnickému čištění jako jednomu z milníků na cestě Československa k diktatuře – předešle převzetí moci. Nastihuje obraz propagandy osídlování prezentující je jako dílo dějinného významu, které znamená „navrácení pohraničí původnímu slovanskému živlu“, a to v kontrastu s jeho negativními projevy, korupcí, zlatokopectvím, neschopností hospodařit aj. Autorovi nešlo ani tak o majetkové přesuny, ale o sociální procesy odehrávající se na vzrušeném, osudovém politickém pozadí.¹⁰⁰

Neméně ostré kontury mají práce historiků německých. Česko-slovensko-německá komise historiků vydala obsáhlou monografii Andrease Wiedemana. Ten vysvětluje spontánní migrace směrem do pohraničí, divoké osídlování, průběh procesu již právně podloženého, zaměřil se i na vytváření a stabilizaci nové společnosti v pohraničí. Poukazuje na nakládání s Němci ještě v jejich obydlích a následně táborech. Právem upozorňuje na poválečný český nacionalismus podporovaný komunisty, vysvětluje, že osídlování „zněmčelého“ pohraničí bylo propagandou prezentováno „jako národní úkol“.¹⁰¹ Dawid Gerlach primárně zkoumal etnické čištění v kontextu ekonomických motivů, ale i poválečných debat. Jeho závěr říká, že statisíce Čechů nadšeně reagovaly na příležitost přestěhovat se do pohraničí a nešly tam za odplatou, jejich motivem byla především touha po majetku.¹⁰²

---

98 VELEŠÍK, Vladimír: Osídlování Svitavska v letech 1945–1947. In: *Pomezí Čech a Moravy: Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy 4*. Litomyšl 2000, s. 199–268.

99 ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno 2005.

100 SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha 2011.

101 WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“ *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*. Praha 2016.

102 GERLACH, Dawid W.: *The Economy of Ethnic Cleansing. The Transformation of the German-Czech Borderlands after World War II*. 2017.

4. Restituce

Nedůtklivý problém české/československé politiky i historiografie tvoří náprava majetkového bezpráví a křivd způsobených nacistickým a komunistickým režimem. K otázkám restituce židovského majetku za třetí republiky, její politizaci a manipulaci veřejným míněním se vyjádřila závažná studie s nápo vědným názvem „Nechtěné restituce“, která byla opakovaně přetiskována.¹⁰³ S pochybnostmi se o věci vyjádřil bývalý náměstek ministryně zahraničních věcí USA Stuart E. Eizenstat, když české restituce označil za „nedokonalé“. Zveřejnil dokonce obsah svého osobního rozhovoru s jednou z klíčových person hospodářské transformace 90. let Václavem Klausem, který mu údajně řekl: „*Pane velvyslanče, když vrátíme velké množství židovského majetku, budeme mít problémy se Sudetskými Němci.*“¹⁰⁴ Na váhu padaly ovšem i důvody další, část majetku prošla rychle organizovaným procesem privatizace, přešla do soukromých rukou, resp. do majetku obcí.

Helena Krejčová se vyjádřila k restitucím uměleckých předmětů a k danému tématu uspořádala mezinárodní konferenci.¹⁰⁵ S akcentem na umělecké předměty, zejména obrazy, se k českým restitucím stručně vyjádřila i Catherine Horel.¹⁰⁶

Zvláštní skupinu prací o restitucích představuje literatura historicko-právní. Na prvním místě je třeba znovu připomenout již zmíněné monumentální dílo Jana Kuklíka ml. *Znárodněné Československo*, které detailně v normativní úpravě analyzuje restituce majetku odňatého nejen z rasových, politických, ale i nacionálních důvodů. Nejde jen o soupisy a technické popisy zákonů, tím nejcen-

---

103 KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: Ungewollte Restitution. Die Rückerstattung des jüdischen Eigentums in den böhmischen Ländern nach dem Zweiten Weltkrieg. In: GOSCHLER, Constantin – THER, Philipp (Hg.): *Raub und Restitution: „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa*. Frankfurt am Main 2003, s. 184–204. Studie byla dále přetiskována v anglické a francouzské mutaci.

104 EIZENSTAT, Stuart E.: *Nedokonalá spravedlnost: uloupený majetek, nucené práce a nevyřízené účty druhé světové války*. Praha 2005, s. 41. Zahraničněpolitické pŕtky se sudetskými Němci ustaly za sociálnědemokratického kancléře Gerharda Schrödera, když se německá vláda přestala stavět za jejich nároky.

105 KREJČOVÁ Helena: Poválečné restituce v Československu, jejich různost a problémy. In: BORÁK, Mečislav (ed.): *Restituce zkonfiskovaných uměleckých předmětů. Prání nebo realita? Dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války: příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Liberci (24.–26. října 2007)*. Praha 2008.

106 HOREL, Catherine: Raub und Restitution in Ungarn und der Tschechischen Republik. In: BERTZ, Inka – DORRMANN, Michael (Hg.): *Raub und Restitution: Kulturgut aus jüdischem Besitz von 1933 bis heute*. Berlin 2008, s. 279–298.

nějším jsou jejich výklady.¹⁰⁷ Holokaustu a nápravným opatřením jeho nespravedlností jsou speciálně věnovány dvě publikace, monografie Heleny Petrův a kolektivní monografie odborníků z Právnické fakulty Univerzity Karlovy s názvem *Jak odškodnit holocaust?*. Systematicky projektované a zpracované dílo srovnává právní úpravy restitucí v Česku/Československu s restitucemi v devatenácti dalších státech Evropy.¹⁰⁸ Komplikovaná, desítky let se táhnoucí jednání o odškodnění za znárodněné majetky s USA a Velkou Británií nejnověji zmapoval a osvětlil Slavomír Michálek.¹⁰⁹

Závěrem

Z mého pohledu vyznívá bilance dosavadní literatury k turbulentním majetkovým přesunům 30.–40. let rozpačitě. Odborné literatury je mnoho i málo zároveň. Vykazuje množství bílých míst. Z logiky věci mívá starší literatura ideologický charakter, literatura po pádu komunistického režimu pak povahu deideologizovanou, deskriptivní, z velké části výčtovou. Méně se historikové soustředili na zkoumání mechanismů majetkoprávních změn a ještě méně na vlastní způsoby jejich provedení v konkrétních případech. Přitom jsou jich obrovská množství podle typu majetku – v řádech tisíců, desetitisíců, ba stotisíců. V procesu arizace a do značné míry i znárodnování platí variabilita způsobu jejich provedení. Ve vyvlastňování velkých průmyslových majetků je téměř každý případ solitérní, svébytný. Dosavadní stav bádání ukazuje, jak byly metody práce nacistického okupačního režimu rozmanité a nápadité, a to nejen u velkých hospodářských podniků. Motivovala je k tomu snaha vyhnout se hospodářsko-politickým kolizím, ohledy na existující podnikatelské sítě, nezbytnost plynulé výroby ve prospěch vedení války.

Mezi jednotlivé periody majetkových změn vyjádřených změnou režimu (1938–1939–1945–1948) je literatura rozdělena nevyrovnaně. Málo reflektuje, že změna ekonomická nemá vždy časově tak ostré hrany jako změna politická. Je více „procesuální“, pochopitelně s výjimkou velkého spektakulárního opatření, jakým bylo znárodnování roku 1945. Ve zpracování převažuje jednoznačné vyvlastnění majetku židovského, téměř absentuje vyvlastňování majetku českého za druhé světové války a německého po ní. Chybí zkoumání majetkových

---

107 KUKLÍK, Jan: *Znárodněné Československo*.

108 PETRŮV, Helena: *Zákonné bezprávi: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2011; KUKLÍK, Jan a kol.: *Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění*. Praha 2015.

109 MICHÁLEK, Slavomír: *Československé menové zlato 1938–1982*.

přesunů v zemědělství za druhé světové války, absentuje porozumění politické správě znárodněných majetků.

Výzkum poukazuje na jeden paradox, skutečnost společnou nacistické i komunistické snaze o ovládnutí českých zemí cestou majetkových přesunů, a sice že oba režimy v první fázi naplňování svého projektu skrývají jeho reálné cíle za „opatření“ etnicko-nacionálního rázu, širokou veřejností vcelku akceptovaná. V prvním případě se jednalo o „arizaci“, tedy potření židovského, ale i nacionálně českého podnikání jako předpolí rýsujícího se „konečného řešení“ a germanizace českého prostoru, v případě druhém posloužila konfiskace majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů jako předpolí budoucího znárodnění.

Uzlové body poválečných majetkových přesunů 1945 a 1948 dlouho zůstávaly v odborné literatuře vakantní, v zásadě je tomu tak dodnes, neboť to, co syntézy uvádějí, není v podstatné části historiograficky dostatečně zpracováno, důkladně badatelsky podloženo. Největším problémem je ovšem náprava křivd a škod, tedy restituce. Historiografické vakuum má jasně politický podklad, za všech režimů za ním stály nároky „sudetských Němců“, po roce 1989 pak přijatý koncept ekonomické transformace, která od minulosti programově odvracela svou tvář. Restituce odcizeného majetku měly řadu podmínek. Ze zákonných restitucí bylo v principu vyloučeno znárodnění roku 1945, ovšem ne zcela. Nakonec pod tlakem zvenčí, a to je – podle mne – osudová nespravedlnost, bylo nakládáno jinak s vlastníky majícími občanství některých západních a neutrálních států (tam bylo dosaženo poměrně značných náhrad) a československými občany, kteří nedostali nic, třebaže koncept z roku 1945 odškodnění předpokládal.

POUŽITÉ ZDROJE

Tiskem vydané prameny

Konfiskace, správa a převod nepřátelského majetku: zákony, vyhlášky, směrnice, pokyny, sv. I–II. Praha 1947, 1948

Dobová literatura

FREJKA, Ludvík: *Historie bojů o znárodnění československého průmyslu*. Praha 1950

GOLDMAN, Josef: *Czechoslovakia test case of nationalisation: a survey of post-war industrial development and the two-year plan. With a preface by Jaroslav Fukátko*. Praha 1947

- CHMELA Leopold: *Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky. Znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem*. Praha 1946
- KOLÁR, František J.: *Další znárodnění – smrtelná rána kapitalismu*. Praha 1948
- SKÁLA, Hugo: *Co je znárodnění průmyslu*. Praha 1945

Literatura

- ARNDT, Tomáš: *Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa. Osudy židovských farmaceutů v meziválečném Československu a během genocidy za druhé světové války*. Praha 2020
- BAKEŠ, Martin – ČISAŘOVÁ, Jitka – UHLÍKOVÁ, Kristina – BUŠTA, Jaroslav a kol.: *Osudy konfiskátů: výzkum provenience a problematika přesunů kulturního majetku v Československu na základě prezidentských dekretů*. Praha 2020
- BALCAR, Jaromír: *Selbstbedienungsladen der reichsdeutschen Großindustrie? Die Eigentumsordnung des „Protektorates Böhmen und Mähren“ und die Verfügungsrechte des tschechischen Kapitals am Beispiel der Prager Eisen-Industrie-Gesellschaft*. In: *Eigentumsregime und Eigentumskonflikte im 20. Jahrhundert*, s. 163–182
- BASCH, Antonín: *German Economic Conquest of Czechoslovakia*. Chicago [1941]
- GOSEWINKEL, Dieter – HOLEC, Roman – ŘEZNÍK, Miloš (Hg.): *Eigentumsregime und Eigentumskonflikte im 20. Jahrhundert: Deutschland und die Tschechoslowakei im internationalen Kontext*. Essen 2018, s. 163–182
- BALCAR, Jaromír: *Tanky pro Hitlera, traktory pro Stalina. Velké podniky v Čechách a na Moravě 1938–1950*. Praha 2022
- BANKEN, Ralf: *Edelmetallmangel und Grossraumwirtschaft. Die Entwicklung des deutschen Edelmetallsektors im „Dritten Reich“ 1933–1945. Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 13*. Berlin 2009
- BEDNAŘÍK, Petr: *Arizace české kinematografie*. Praha 2003
- BRAUMANDL, Wolfgang: *Die Wirtschafts- und Sozialpolitik des Deutschen Reiches im Sudetenland 1938–1945*. Nürnberg 1985
- BROM, Bohumír – KUBŮ, Eduard: *The role of Czechoslovak trade with neutral countries in the period of escalating Cold War: The cases of Switzerland and Sweden*. In: ENDERLE-BURCEL, Gertrude – FRANASZEK, Piotr – STIEFEL, Dieter – TEICHOVA, Alice (eds.): *Gaps in the Iron Curtain. Economic relations between neutral and socialist countries in Cold War Europe*. Kraków 2009
- BURGEROVÁ, Lenka – SPÁLA, Radek: *Židé v Teplicích – 600 let historie*. Teplice 2014
- BURGEROVÁ, Lenka: *Mezi asimilací a emigrací. Sociálně-ekonomický pohyb v židovské komunitě v Teplicích 1938–1960*. Disertační práce. Praha 2013

- ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno 2005
- Die Schweiz und die Goldtransaktionen im Zweiten Weltkrieg / Unabhängige Expertenkommission Schweiz –Zweiter Weltkrieg*. Zürich 2002
- DRAUSCHKE, Frank – JELÍNEK, Tomáš: Arizované životní pojistky v protektorátu Čechy a Morava. In: JELÍNEK, Tomáš – SOUKUPOVÁ, Blanka (eds.): *Bílá místa ve výzkumu holokaustu. Kolektivní monografie*. Praha 2014, s. 53–70
- DVOŘÁK, Jan: *Židé v Opavském Slezsku 1918–1945*. Opava 2009
- EIZENSTAT, Stuart E.: *Nedokonalá spravedlnost. Uloupený majetek, nucené práce a nevyřízené účty druhé světové války*. Praha 2005
- ENGELMANN, Isa: *Židé v Liberci: K dějinám obyvatel města pod Ještědem*. Liberec 2007
- ERBEN, Václav: *Obrazy ze židovských sbírek v Národní galerii v Praze, I. Neidentifikovaní majitelé*. Praha 2020
- FAJMON, Hynek – BALÍK, Stanislav – HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objekty. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno 2008
- FELDMAN, Gerald: *Die Allianz und die deutsche Versicherungswirtschaft 1933–1945*. München 2001
- Fenomén holocaust = The holocaust phenomenon*. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha–Terezín 1999
- FROMMER, Benjamin: Zurück ins Ghetto (und ins Dorf). Ausweisung und Umsiedlung der jüdischen Bevölkerung im nationalsozialistischen Protektorat Böhmen und Mähren. In: *Delogiert und ghettoisiert: Jüdinnen und Juden vor der Deportation*. Hrsg. v. Christine Schindler und Wolfgang Schellenbacher im Auftrag des Dokumentationsarchivs des österreichischen Widerstandes, Jahrbuch des DÖW. Wien 2022, s. 21–38
- GERLACH, Dawid W.: *The Economy of Ethnic Cleansing. The Transformation of the German-Czech Borderlands after World War II*. 2017
- HÁJEK, Jan – KUBŮ, Eduard: Ekonomický nacionalismus českých zemí první poloviny 19. a první poloviny 20. století jako střeoevropský „model“. Pokus o vymezení specifického typu. In: *Český časopis historický*, 2006, roč. 104, s. 783–820
- HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (eds.): *Republika československá: 1938–1939*. Praha 2018, s. 245–270
- HANUŠ, František: *Znárodnění a boj o průmyslové konfiskáty ve východních Čechách (1945–1948)*. Disertační práce. Praha 1985
- HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.): *Šlechta*

- střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století = Der Adel Mitteleuropas in Konfrontation mit den totalitären Regimen des 20. Jahrhunderts.* Praha 2011
- HEINEMANN, Isabel: „Rasse, Siedlung, Deutsches Blut“. *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die Rassenpolitische Neuordnung Europas.* Göttingen 2003
- HENKE, Klaus-Dietmar (Hrsg.): *Die Dresdner Bank im Dritten Reich.* Bd. 1: BÄHR, Johannes, unter Mitarbeit von Ralf AHRENS [et al.]: *Die Dresdner Bank in der Wirtschaft des Dritten Reichs.* München 2006; Bd. 3: WIXFORTH, Harald: *Die Expansion der Dresdner Bank in Europa.* München 2006
- HERBST, Ludolf – WEIHE, Thomas (Hg.): *Die Commerzbank und die Juden, 1933–1945.* München 2004
- HLUŠIČKOVÁ, Růžena: *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945–1948.* Praha 1983
- HORČIČKA, Václav – MARXER, Roland: *Liechtenstein und die tschechoslowakischen Konfiskationen von 1945: vom Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart; herausgegeben von der Liechtensteinisch-Tschechischen Historikerkommission.* Vaduz 2013
- HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan: *Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století.* Praha 2017
- HOREL, Catherine: Raub und Restitution in Ungarn und der Tschechischen Republik. In: BERTZ, Inka – DORRMANN, Michael (Hg.): *Raub und Restitution. Kulturgut aus jüdischem Besitz von 1933 bis heute.* Berlin 2008, s. 279–298
- HOŘEJŠ, Miloš: *Nacistická germanizační a osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava.* Praha 2023
- JAMES, Harold: *The Deutsche Bank and the Nazi Economic War Against the Jews: the expropriation of Jewish-Owned Property.* Cambridge 2001
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan – MILOTOVÁ, Jaroslava – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: *Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939–1945. Protiprávní zásahy do majetkových práv, jejich rozsah a následné osudy tohoto majetku: zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky č. 773 ze dne 25. 11. 1998, knihovnice Institutu Tereziánské iniciativy sv. 3.* Praha 2001
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan ml. – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: „Spící konta“ ve švýcarských bankách za znárodněný švýcarský majetek v Československu? Československo-švýcarská jednání o tzv. náhra-

- dových otázkách 1945–1967. In: HARNA, Josef – PROKŠ, Petr (eds.): *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Lacinny*. Praha 2001, s. 445–462
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan ml.: „Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000). Praha 2003
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: „Hade-ga“ a její obchod drahými kovy a drahokamy za druhé světové války. In: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 2001, s. 249–307
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: Der Mechanismus der Enteignung jüdischen Goldes im „Protektorat Böhmen und Mähren“ und seine Funktionsweise (1939–1945). In: *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, 2001, Jg. 46., Nr. 1, s. 58–76
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří, unter Mitarbeit von Jiří NOVOTNÝ: *Arisierungsgewinnler: die Rolle der deutschen Banken bei der „Arisierung“ und Konfiskation jüdischer Vermögen im Protektorat Böhmen und Mähren (1939–1945)*. Wiesbaden 2011
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.): *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha 2011
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard: „Arizace“ a arizátoři: drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45). Praha 2005
- JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard: „Arizace“ na úvěr: příspěvek Kreditanstalt der Deutschen ke germanizaci hospodářského života v „Protektorátu Čechy a Morava“. Praha 2003
- JANČÍK, Drahomír: Die „Arisierungsaktivitäten“ der Böhmisches Escompte Bank im Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945. In: ZIEGLER, Dieter (Hg.): *Banken und „Arisierungen“ in Mitteleuropa während des Nationalsozialismus, Geld und Kapital. Jahrbuch der Gesellschaft für Mitteleuropäische Banken- und Sparkassengeschichte 2001*. Stuttgart 2002, s. 143–174
- JANČÍK, Drahomír: *Metody germanizace českého hospodářského prostoru v období německé okupace na příkladu Báňské a hutní společnosti Praha*. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 2008, roč. 16, č. 3, s. 53–65
- JECH, Karel: *Probuzená vesnice. K dějinám revoluce na našem venkově 1945–1948*. Praha 1963
- JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Praha 2001
- JELÍNEK, Tomáš: *Fenomén prvorepublikových židovských podnikatelů v českých zemích*. Praha 2023
- JELÍNEK, Tomáš: *Pojišťovny ve službách hákového kříže: Prosazování němec-*

- kých zájmů v protektorátním pojišтовnictví, arizace pojistek a mezinárodní odškodňování. Praha 2015
- Jewish Gold and other Precious Metals, Precious Stones and Objects made of such Materials – Situation in the Czech Lands in the Years 1939 to 1945. Unlawful Infringement of Property Rights and its Scope; Subsequent Fate of the Jewish Assets Affected by this Infringement. Report by a Team of Experts Created by the Joint Task Force based on Decision No. 773 of the Czech Government of November 25, 1998, Book series of the Terezin Initiative Institute, vol. 5. Prague 2001*
- KAIENBURG, Hermann: *Die Wirtschaft der SS*. Berlin 2003
- KALKUŠOVÁ, Slávka: *Kauza Lex Schwarzenbeg: otazníky kolem vyvlastnění majetku hlubocké větve Schwarzenbergů*. Ostrava 2018
- KAPLAN, Karel: *Znárodnění a socialismus*. Praha 1968
- KARLEN, Stefan – CHOCOMELI, Lucas – D'HAEMER, Christin – LAUBE, Stefan – SCHMID, Daniel C.: *Schweizerische Versicherungsgesellschaften im Machtbereich des „Dritten Reichs“*. Herausgegeben von der Unabhängigen Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg. Teil 1–2. Zürich 2002, s. 231–238
- KÁRNÝ, Miroslav: „Konečné řešení“. *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha 1991
- KMONIČEK, Josef: *Návraty domů. Proměny pohraničí severovýchodních Čech v letech 1945–1948*. Hradec Králové 1982
- KOHÁROVÁ, Marta: *Výbušné výbušniny. Od nostrifikace k znárodnění v Československu*. Praha 2013
- KOLUMBER, David: *Koncern Baťa prizmatem vývoje po druhé světové válce. Vybrané právní aspekty*. Rigorózní práce. Brno 2014
- KOPPER, Christopher: „Arizace“ německo-českých akciových bank. In: *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945*. Praha 1999, s. 275–285
- KOUTNÍKOVÁ, Ivana: *Arizace židovského majetku na Olomoucku 1939–1940*. Diplomová práce. Olomouc 2012
- KRÁL, Václav: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, sv. I–III. Praha 1957–1959
- KRÁLOVÁ, Hana – SOVÁK, Martin: *Jindřich Waldes. Podnikatel, sběratel, mecenáš. Katalog výstavy*. Praha 2021
- KREJČOVÁ Helena: *Poválečné restituce v Československu, jejich různost a problémy*. In: BORÁK, Mečislav (ed.): *Restituce zkonfiskovaných uměleckých předmětů. Přání nebo realita? Dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války: příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Liberci (24.–26. října 2007)*. Praha 2008

- KREJČOVÁ, Helena – VLČEK, Mario: *Návraty paměti: deponáty židovského majetku v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze*. Praha 2007
- KREJČOVÁ, Helena a kol.: *Židovský majetek uložený na zámku Sychrov II*. Praha 2022
- KREJČOVÁ, Helena a kol.: *Židovský majetek uložený na zámku Zákupy*. Praha 2018
- KUBŮ, Eduard – EXNER, Gudrun: *Tschechen und Tschechinnen, Vermögensentzug und Restitution*. München–Wien 2004
- KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan: *Ungewollte Restitution. Die Rückerstattung des jüdischen Eigentums in den böhmischen Ländern nach dem Zweiten Weltkrieg*. In: GOSCHLER, Constantin – THER, Philipp (Hg.): *Raub und Restitution: „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa*. Frankfurt am Main 2003, s. 184–204
- KUBŮ, Eduard – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: *Proces „odžidovštění“ Böhmisches Escompte-Bank und Credit-Anstalt v Praze (1939–1940)*. In: DVOŘÁK, Tomáš – VLČEK, Radomír – VYKOUPILOV, Libor (eds.): *Milý Bore..., Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno 2003, s. 89–97
- KUBŮ, Eduard – NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: *Under Threat of Nazi Occupation: The Fate of Multinationals in Czech Lands, 1938–1945*. In: KOBRAK, Christopher – HANSEN, Per H. (eds.): *European Business, Dictatorship, and Political Risk, 1920–1945*. New York – Oxford 2004, s. 206–222
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří: *„Bývalí lidé“: Z podnikatele a manažera třídním nepřítelem – ing. Jaromír Bečka s rodinou před únorem 1948 a po něm*. In: KOCIAN, Jiří – DEVÁTÁ, Markéta (eds.): *1948: únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha 2011, edice České křižovatky v evropských dějinách 1918–1938–1948–1968
- KUBŮ, Eduard: *„Gerstel“ – symbol zámožnosti a nábytkářské kvality*. In: JANČÍK, Drahomír – ŠTOLLEOVÁ, Barbora (eds.): *Pivo, zbraně i tvarůžky: Podnikatelé meziválečného Československa ve víru konjunktur a krizí*. Praha 2014, s. 148–172
- KUBŮ, Eduard: *Banky, průmysl a stát v první Československé republice (Nástin hlavních tendencí ve vývoji vzájemných vztahů)*. In: *Kolize, řevnivost a pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918–1938. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1 – 1997, Studia historica XLV*. Praha 1999, s. 201–216
- KUBŮ, Eduard: *Czechoslovak gold reserves and their surrender to Nazi Germany*. In: *Nazi Gold. The London Conference 2–4 December 1997*. London 1998, s. 245–248

- KUBŮ, Eduard: Germanizace a „odžidovštění“ Západočeského báňského akciového spolku (Westböhmischer Bergbau-Aktien-Verein). In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 2008, roč. 16, č. 3, s. 110–119
- KUBŮ, Eduard: Příspěvek k expanzi Dresdner Bank do střední Evropy. Nucená likvidace filiálky Živnostenské banky ve Vídni po „rakouském anšlusu“. In: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica*, 1998, č. 3, *Studia historica L. Pocta profesoru Zdeňkovi Jindrovi*. Praha 2003, s. 261–282
- KUBŮ, Eduard: Vom Kommen und Gehen des ausländischen Kapitals in der Tschechoslowakei. In: GÜNTHER, Jutta – JAJEŠNIAK-QUAST, Dagmara (eds.): *Willkommene Investoren oder nationaler Ausverkauf?: Ausländische Direktinvestitionen in Ostmitteleuropa im 20. Jahrhundert*. Berlin 2006, s. 71–84
- KUKLÍK, Jan a kol.: *Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění*. Praha 2015
- KUKLÍK, Jan: *Do poslední pence: československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938–1982*. Praha 2007
- KUKLÍK, Jan: *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha 2010
- KURAL, Václav – RADVANOVSÝ, Zdeněk a kol.: „*Sudety*“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002
- KUSLOVÁ, Hana: *Národní soud versus Jan Antonín Baťa*. Zlín 2015
- LACINA, Vlastislav: K charakteru a výsledkům demokratických agrárních přeměn v lidově demokratickém Československu. In: *Československý časopis historický*, 1962, roč. 10, č. 3, s. 313–338
- LHOTA, Václav: *Znárodnění v Československu: 1945–1948*. Praha 1987
- LUSSY, Hanspeter – BONHAGE, Barbara – HORN, Christian: *Schweizerische Wertpapiergeschäfte mit dem „Dritten Reich“: Handel, Raub und Restitution*. Herausgegeben von der Unabhängigen Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg. Zürich 2001
- MARJINOVÁ, Valentina M.: *Od důvěry k podezíravosti. Sovětští a českoslovenští komunisté 1945–1948*. In: *Soudobé dějiny*, 1997, roč. 4, č. 3–4, s. 451–467
- MICHÁLEK, Slavomír: *Československé menové zlato 1938–1982*. Bratislava 2021
- MURAŠKOVÁ, Galina P.: Únorová politická krize roku 1948 v Československu a „sovětský faktor“, Z materiálů ruských archivů. In: *Soudobé dějiny*, 1997, roč. 4, č. 3–4, s. 468–479.
- NAASNER, Walter: *SS-Wirtschaft und SS-Verwaltung: „Das SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt und die unter seiner Dienstaufsicht stehenden wirtschaftlichen Unternehmungen“ und weitere Dokumente*. Düsseldorf 1998
- NEČAS, Ctibor: *Holocaust českých Romů*. Praha 1999

- NEZHODOVÁ, Soňa: Arizace židovského majetku v Hustopečích. In: *RegioM: Sborník Regionálního muzea v Mikulově*, 2011, s. 96–114
- OSTERLOH, Jörg: „Arisierungen“ und „Germanisierungen“ im Reichsgau Sudetenland 1938–1945. In: GOSEWINKEL, Dieter – HOLEC, Roman – ŘEZ-NÍK, Miloš (Hg.): *Eigentumsregime und Eigentumskonflikte im 20. Jahrhundert: Deutschland und die Tschechoslowakei im internationalen Kontext*. Essen 2018, s. 183–198
- OSTERLOH, Jörg: *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety 1938–1945*. Praha 2010
- PETRŮV, Helena: *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2011
- PŘÍDAL, Jan: *Konec selského stavu na Prostějovsku*. Praha 2007
- PURŠ, Jiří: *Obrysy vývoje československé národně kinematografie (1945–1980)*. Praha 1985
- RADANDT, Hans: *Podíly německých koncernů na podnicích v Československu v letech 1938–1945. Průmyslové oblasti 3*. Opava 1971, s. 172–198
- RAUCHBERG, Heinrich: *Der nationale Besitzstand in Böhmen*. Bd. 1–3. Leipzig 1905
- RYCHLÍK, Jan: Pozemková reforma v českých zemích v letech 1945–1948. In: *Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Studie Slovákého muzea, č. 3*. Uherské Hradiště 1998, č. 3, s. 5–22
- SEDLÁKOVÁ, Monika: Arizace potravinářských podniků a obchodů v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Židé v Čechách: sborník ze semináře konaného v říjnu 2006 v Liberci*. Praha 2007, s. 60–70
- SEDLÁKOVÁ, Monika: Arizace v potravinářském průmyslu a obchodu jako násilná obměna elit. In: ŠTAIF, Jiří (ed.): *Moderní podnikatelské elity: metody a perspektivy bádání*. Praha 2007, s. 387–401
- SEDLÁKOVÁ, Monika: Arizace v Protektorátu Čechy a Morava se zaměřením na podnikový majetek. In: PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.): *Ve stínu války. Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39–1945*. Liberec 2019, s. 122–157
- SEDLÁKOVÁ, Monika: Burza s židovskými byty – součást protektorátní bytové politiky. In: *Dokumenta Pragensia*, 2007, roč. XXVI, s. 205–220
- SCHMID, Daniel C.: *Dreiecksgeschichten: die Schweizer Diplomatie, das „Dritte Reich“ und die böhmischen Länder 1938–1945*. 2004
- SCHMID, Daniel C.: *Hopfen und Malz verloren? Zur „Arisierung“ der jüdischen Malzfabriken im Protektorat Böhmen und Mähren, Theresienstädter Studien und Dokumente 9*. Praha 2002, s. 116–134

- SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha 2011
- ŠTOLLEOVÁ, Barbora – HOŘEJŠ, Miloš: NS-Landwirtschaftspolitik und „Germanisierung des Ostens“ im Protektorat Böhmen und Mähren. In: MALLEIER, Elisabeth – PALLAVER, Günther – LANZINGER, Margareth (Hg.): *Erbgesund und Kinderreich. Südtiroler Umsiedlerfamilien im „Reichsgau Sudetenland“*. Bozen 2021, s. 191–216
- ŠTOLLEOVÁ, Barbora: *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2014
- ŠTOLLEOVÁ, Barbora: *Velkopodnikání v českých zemích pod tlakem okupace* (rukopis)
- ŠVANDRLÍK, Richard: *Historie Židů v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně [2009]
- TEICHOVÁ, Alice: *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938*. Praha 1994
- VELEŠÍK, Vladimír: Osídlování Svitavska v letech 1945–1947. In: *Pomezí Čech a Moravy: Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy 4*. Litomyšl 2000, s. 199–268
- VENCOVSKÝ, František a kol.: *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha 1999, s. 298–356
- VENUS, Theodor: Abgerochene Rückkehr – der Fall Bankhauses Gebrüder Guttman. In: PAWLOWSKY, Verena – WENDELIN, Harald (Hg.): *Arisierte Wirtschaft. Raub und Rückgabe Österreich von 1938 bis heute*. Wien 2005, s. 152–170
- VLK, Ondřej: *Národ žije tak dlouho, jak dlouho žijí jeho památky. Krádeže umění v protektorátě Čechy a Morava v letech 1939–1945*. Praha 2009
- WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha 2016
- ZIMMERMANN, Volker: Pachatelé a přihlízející. Pronásledování Židů v Sudetské župě. In: *Tereziánské studie a dokumenty*. Praha 1999, s. 129–148
- ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha 2001
- ZOUZAL, Tomáš: Hospodářské dvory SS ve výcvikovém prostoru Böhmen. In: *Český časopis historický*, 2021, roč. 119, č. 4, s. 775–811
- ZOUZAL, Tomáš: *Zabráno pro SS: zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války*. Praha 2016